

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

СОЦІОЛОГІЯ

Методичні рекомендації
для підготовки до практичних занять, самостійної роботи та виконання
індивідуальних завдань

Київ 2021

УДК 316
ББК 88.9
П27

Укладачі: Є.В.Перегида, докт. політ. наук, професор
О.Д. Авдеєнко, канд. істор. наук, доцент
П.О.Дьомкін, канд. істор. наук, доцент
В.Л.Семко, канд.політ.наук, доцент

Рецензент: В. М. Лич, д-р екон. наук, професор.

Відповідальний за випуск Є.В.Перегида, д-р політ. наук, професор

Соціологія: методичні рекомендації для підготовки до практичних занять, самостійної роботи та виконання індивідуальних завдань. Уклад. Є. В. Перегида, О. Д. Авдеєнко, П. О. Дьомкін, В. Л. Семко. Вид. 2-ге, доп. і перероб. К. : КНУБА, 2021. 57 с.

Подано тематику лекційного курсу і семінарських занять з соціології, методичні рекомендації до кожної теми семінару, питання для самоконтролю та список рекомендованої літератури.

Призначено для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Соціологія сьогодні стала невід'ємною складовою академічної науки, якій належить визначальна роль в процесі соціально-гуманітарної підготовки студентів. Інтегруючись з іншими суспільними дисциплінами і узагальнюючи їх науковий потенціал, соціологічна наука формує знання про суспільство як цілісну соціальну систему і про людину як джерело і творця суспільного буття, оволодіння якими допоможе студентам орієнтуватися у складних соціальних процесах, що відбуваються в Україні та в світі, навчитися адекватно сприймати й осмислювати суспільні явища. В процесі вивчення соціології ставиться завдання сформувати у нової генерації студентської молоді соціологічне мислення і соціологічну культуру, які виступають ознаками зрілості громадянина і суспільства.

Структура методичного посібника складається з тематики лекційного курсу і семінарських занять, яка включає основні проблеми світової та української соціологічної думки, методичних рекомендацій до кожної теми семінару, тем індивідуальних завдань, питань для самоконтролю та списку літератури. Оскільки обсяг годин, що відводяться на вивчення соціології не дозволяє охопити всю основну проблематику курсу лекціями і семінарськими заняттями, то в кінці посібника пропонується додаткова тематика рефератів.

Вимоги до оформлення реферату:

- обсяг від 18 до 24 сторінок рукописного тексту;
- реферат включає: план, відповідно до плану зміст, основні висновки і список літератури. В рефераті можна також помістити словник базових понять до теми;
- список літератури може складатися за алфавітом, за тематикою, або за порядком згадування літератури в тексті.

Процедура проведення соціологічного опитування включає: вибір теми соціологічного опитування, вивчення літератури з вибраної теми опитування, складання анкети, вибір кола респондентів для опитування, кількісний і якісний аналіз результатів опитування, висновки і рекомендації, письмовий звіт.

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ, СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТІВ ТА ГОДИНИ, ЩО ВІДВОДЯТЬСЯ ДЛЯ ЦИХ ВИДІВ РОБОТИ

№ п/п.	Назва теми	Лекції (год.)	Семінари (год.)	Інд. робота студентів (год.)
1	Соціологія як наука	2	-	-
2	Методологія і методика соціологічного дослідження	2	-	2
3	Суспільство як цілісна система	2	-	
4	Соціологія особистості	2	-	
	Соціологія девіації	2	-	
6	Соціальні групи	2	-	
7	Соціальна структура суспільства	2	-	
8	Основні етапи становлення і розвитку соціологічної думки	-	2	2
9	Соціальні інститути та організації	-	2	
10	Соціальні конфлікти: походження та шляхи розв'язання	-	2	
11	Економічна соціологія	-	2	
12	Соціологія праці і управління	-	2	
13	Соціологія політики	-	2	
14	Соціологія сімейно-шлюбних відносин	-	2	
15	Етносоціологія	-	2	
16	Соціологія культури	-	2	
17	Соціологія міста	-	2	
18	Соціальна екологія	-	2	

Пропонується 11 тем семінарських занять (на одну тему більше від запланованих), що дає можливість здійснювати їх вибір з урахуванням профілю факультету, спеціальності та інтересів студентів.

1. ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ.

Мета: проаналізувати становлення соціології як самостійної галузі наукового знання і розкрити її особливості на сучасному етапі розвитку.

Ключові поняття: протосоціологія, позитивізм, соціологізм, формальна соціологія, розуміюча соціологія, чиста форма, ідеальний тип, соціальна дія, неопозитивізм, прагматизм, модернізм, постмодернізм, теорія конфлікту, теорія еліт, психологічні теорії, школа соціальних систем, феноменологічна соціологія, етнометодологія

План

1. Соціологія Західної Європи ХІХ- поч. ХХ ст.
2. Українська соціологічна думка: історія та сучасний стан.
3. Основні школи і концептуальні напрями новітньої соціології.

1. Соціологічна думка така ж давня як і людське існування. Однак її наукове оформлення розпочалося лише у першій половині ХІХ ст. Саме на аналізі процесу становлення і розвитку соціології як окремої галузі наукового знання варто зробити акцент при вивченні першого питання. Щоб переконатися в об'єктивності, закономірності цього процесу, радимо розглянути його в контексті тих радикальних змін, які відбулися в соціальній організації суспільства ХІХ - поч. ХХ ст. і які стали головними чинниками, що сформували попит на нову науку - соціологію. Перші соціологічні проекти, запропоновані французьким вченим О.Контом (1798-1857), якого вважають батьком-засновником соціологічної науки, та його послідовниками англійським вченим Г.Спенсером (1820-1903) і французьким вченим Е.Дюркгеймом (1858-1917), започаткували класичний тип науковості в соціології, за яким соціологічна наука повинна спиратися у своїх дослідженнях на позитивний метод. За вимогою останнього теоретичний аналіз слід базувати на сукупності емпіричних даних (точних, перевірених, надійних, які не викликають сумнівів), отриманих в результаті спостереження, експериментів, порівняльного дослідження. Щоб глибше розібратися в сутності класичного типу науковості, необхідно звернутися до роботи Е.Дюркгейма „Правила соціологічного методу” (1895), де найбільш чітко сформульовані його основні принципи.

Розкривши роль класичної методології в становленні соціологічної науки, необхідно перейти до аналізу некласичного типу науковості, який розробили німецькі вчені Г.Зіммель (1858-1918) і М.Вебер (1864-1920). На відміну від представників позитивізму, вони висловили думку про принципову протилежність законів природи і суспільства. Тому соціологія

не може будуватися виключно на зразок природничих наук. Соціологія -- це погранична наука, яка повинна брати все краще в природничих науках, а саме прихильність до точних фактів, а в гуманітарних науках - метод розуміння і віднесення до цінностей. Ці ідеї покладені в основу методологічних принципів формальної соціології Г.Зіммеля і розуміючої соціології М.Вебера. Розглядаючи вказані соціології, слід звернути увагу на категорії „чиста форма”, яку ввів у науковий обіг Г.Зіммель, і „ідеальний тип”, запропоновану М.Вебером, що розглядалися вченими інструментами пізнання, через які реалізуються основні принципи неklasичного типу науковості в соціології. Вивчення першого питання рекомендуємо завершити порівняльним аналізом двох типів науковості в соціології (klasичного і неklasичного), виявити в них спільне та відмінне і визначити пізнавальні можливості кожного з них на сучасному етапі.

2. Соціологічна думка в Україні протягом усієї історії поєднувала в собі універсальне з національним. Вона ввібрала думки, ідеї, теорії багатьох мислителів – засновників української протосоціології, а також ідеї західноєвропейських та американських вчених і знаходилась у тісному зв'язку з соціально-політичним життям України, з українським національно-визвольним рухом. Під кутом зору вказаних особливостей необхідно розглядати процес становлення і розвитку соціологічної науки в Україні, творчість тих українських вчених, котрі заклали її підвалини, і тих, хто зараз приймає безпосередню участь в її відродженні.

Одним із тих, хто заклав основи української соціології був, М.Драгоманов (1841-1895). Він одним із перших застосував соціологічні принципи та поняття і використав термін „соціологія” у своїх працях. Але при цьому М.Драгоманов досить критично ставився до концептуальних положень позитивізму, а деякі з них (зокрема, органістичну теорію Г.Спенсера і циклічну теорію історичного розвитку) не схвалював і не міг прийняти. Тому його розглядають не тільки пропагандистом і дослідником позитивної соціології в Росії та на Сході Європи, а й фактично одним із співавторів принципово нової для того часу системи суспільного знання, основні складові якої необхідно проаналізувати на семінарі.

Видатним фундатором української соціології вважають М.Грушевського (1866- 1934), який був провідним вченим і водночас впливовим громадсько-політичним діячем. Найбільш адекватний вираз соціологічні інтереси М.Грушевського знайшли в курсі „генетичної соціології”, яку розглядають своєрідним вступом до початків еволюції громадянства в Україні. Комплекс проблем державного будівництва в Україні, суспільно-політичного спрямування, національної політики і

суспільної моралі, які розробляв М.Грушевський як політик-практик, умовно називають „політичною соціологією”. Аналізуючи „генетичну і політичну соціологію” М.Грушевського, слід надати особливої уваги його соціологічній концепції розвитку соціальності, теоретичному обґрунтуванню законів трансформації людського суспільства та суспільності, розглянути ті передумови, обставини й перспективи, за яких розвивалося й буде розвиватися, на думку вченого, українське суспільство. В полі зору на семінарі повинні бути також національні питання, які поставив і розв’язав М.Грушевський, а також розроблені ним принципи української етнополітики.

Філософом саме „української політики”, який розвивав власну теорію „територіальної свідомості” як визначальної складової національної ідеології, називають В.Липинського (1882-1931), мислителя і громадського діяча. Особливу увагу необхідно зосередити на теорії організації національних еліт, яка є головною теоретичною концепцією соціології В.Липинського. Еліта, на його думку, - передусім люди, які можуть організувати суспільство, здатні перебороти деструктивні суспільні тенденції, створити і захистити державу. Серед методів організації національної еліти (класократії, охлократії, демократії) В.Липинський надає перевагу класократичному, коли еліта приходить до керівництва через загальні вибори найліпших представників різноманітних класів та етносів.

Вивчаючи творчість фундаторів української соціології, необхідно визначити міру актуальності, значимості їх соціологічних конструкцій в сучасних історичних умовах.

З відомих причин українська соціологія в повоєнний період розвивалася переважно в діаспорі. У середині 80-х років ХХ ст. почався процес відродження вітчизняної соціології. 90-ті роки позначені її інституалізацією як однієї з провідних суспільних наук.

3. Починаючи з 60-х років ХХ ст. в умовах подальшої індустріалізації, розвитку науково-технічного прогресу, загострення соціальних і національних конфліктів, расової дискримінації, екологічної кризи, маскультури соціологічна наука повертає свій вектор до мотиваційно-сміслової сфери людської діяльності, до ідеалів гуманізму. Її головним лозунгом стає „повернути в соціологію людину”. В цих умовах набувають широкого поширення соціологічні школи неопозитивізму, прагматизму, соціальних систем та ін., аналізом яких радимо почати вивчення третього питання. Заслуговують на увагу парадигми, які виділив російський вчений Г.Осипов, критерієм типології яких слугують теорії К.Маркса, Е.Дюркгейма, М.Вебера, Б.Скіннера. Це парадигми „соціальних фактів”, „соціальних дефініцій” та „соціального обміну”. До першої він відносить структурний

функціоналізм та теорію соціальних конфліктів, до другої -- символічний інтеракціонізм та етнометодологію, до третьої – теорію обміну та психологічний редукаціонізм.

Інші дослідники виділяють дві парадигми – класичну, яка базується на уявленнях соціальної реальності М.Вебера, Е.Дюркгейма, і сучасну, яка базується на поглядах щодо виникнення принципово іншого типу суспільства, так званого інформаційного суспільства, визначальним фактором якого є система виробництва не речей, а інформації. У такому суспільстві на зміну „економічній людині” приходять людина нового типу, з притаманним їй новим способом життя, цінностями, мотиваційним механізмом. Рекомендуємо розглянути вказані парадигми і концептуальні напрями, які яскраво відбивають різноманіття сучасного соціологічного знання.

Контрольні запитання

1. Розкрийте передумови виникнення соціологічної науки.
2. Назвіть представників класичного типу науковості в соціології. В чому полягає особливість класичної методології? Яку роль вона зіграла в становленні соціології?
3. В чому полягає значення соціології О.Конта для розвитку соціологічної науки?
4. Яка заслуга Г.Спенсера в історії соціології ?
5. Розкрийте принцип соціологізму в соціології Е.Дюркгейма .
6. Хто розробив некласичний тип науковості в соціології? Розкрийте його основні принципи.
7. Які ознаки та принципи формальної соціології Г.Зіммеля?
8. В чому полягає суть розумючої соціології М.Вебера? Яку роль вона зіграла в розвитку соціологічної науки?
9. Розкрийте роль понять „чиста форма” та „ідеальний тип” як інструментів пізнання.
10. Що є спільного і відмінного між двома типами науковості (класичним і некласичним) в соціології?
11. Розкрийте особливості процесу розвитку української соціології.
12. Назвіть фундаторів української соціології?
13. В чому полягає специфіка соціологічного методу М.Драгоманова? Що нового він вніс в розуміння понять „соціальна революція”, „прогрес”, „федерація”, „централізм”?
14. Розкрийте суть „генетичної соціології” М.Грушевського. Які ідеї висловлював він у своїй „політичній соціології” ?
15. Розкрийте суть і особливості теорії еліти В.Липинського.

16. Наскільки актуальні ідеї засновників української соціології в сучасних умовах?

17. Які соціологічні школи набули зараз широкого поширення?

18. Назвіть і розкрийте суть основних концептуальних напрямків новітньої соціології.

Теми рефератів

1. Особливості розвитку соціологічних знань у Стародавньому світі.
2. Платон та його теорія соціальної стратифікації.
3. Теорія “середнього класу” Аристотеля та її значення в сучасних умовах.

4. Вчення про організаційну поведінку та технологію ефективного лідерства Н. Макіавеллі та його значення для розвитку теорії сучасного соціального менеджменту.

5. Концепція Георга Гегеля про державу.

6. А. де Токвіль і його вчення про демократію.

7. Контовський проект науки про суспільство.

8. Еволюціоністська соціологія Г.Спенсера.

9. Соціологічна теорія марксизму..

10. Натуралізм в соціологічній думці XIX – поч. XX ст.

11. Психологічні концепції в західноєвропейській соціології.

12. Соціологія Е.Дюркгейма як методологія наукового дослідження суспільства.

13. Формальна соціологія XIX – поч. XX ст.

14. Теорія “соціальної дії” М.Вебера.

15. Інтегральна соціологія П.Сорокіна.

16. Політична соціологія М.Драгоманова.

17. Генетична соціологія М.Грушевського.

18. Соціологія державотворення В.Липинського.

19. Сучасна соціологія Заходу: багатоманіття концепцій соціологічного вчення.

20. Новітні пошуки в царині соціологічного теоретизування.

Рекомендована література

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи . Політика. -К.: Основи, 1998.

2. Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А. Соціологія: Навчальний посібник –К.: Кондор, 2009.—С. 63 -111.

3. Гайденок П.П., Давыдов Ю.Н. История и рациональность. Социология Макса Вебера и веберовский ренесанс.- М.: Политиздат, 1991.—С. 28-68.

4. *Гілюн О., Шевчук М.* Інтелектуальна спадщина П.Сорокіна і сучасність. //Соціологія: теорія, методи, маркетинг. --№3—2009—С.213-216.
5. *Громов И.А.,Мацкевич А.Ю., Семенов В.А.* Западная теоретическая социология. – Санкт-Петербург: Изд-во "Ольга", 1996.—286 с.
6. *Дюркгейм Э.* Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – М., Канон, 1995.—352 с.
7. *Ионин Л.Г.*Георг Зиммель – социолог (Критический очерк) – М.: Наука, 1981.—129 с.
8. *Социологии в Западной Европе и США: Учебник для вузов* //П.П.Гайденко, В.И.Добреньков, Л.Г.Ионин, Г.В.Осипов и др. М.: Норма, Инфра – М.,1999.—576 с.
9. *Історія соціології від античності до початку ХХ ст.* (За ред. В.Захарченко, О.І.Погорілого – К., Либідь, 1998.— 336 с.
10. *Култаєва М.Д., Шеремет І.І.* Західноєвропейська теоретична соціологія ХХ століття. --Х.: ХНУ, 2003.
11. *Култыгин В.П.* Классическая социология. -М.: Наука, 2000.
- 12.*Кутуєв П.*Соціологія:історичні витоки та сучасні трансформації. //Соціологія: теорія, методи, маркетинг. --№3.—2009—С.183--206
13. *Макеев С* Огюст Конт: Біля витоків соціологічної уяви. //Соціологія: теорія,методи.маркетинг. - №2,2013. - С.184-198.
14. *Перегида - Є.В.* Соціологія: навчальний посібник / Є.В.Перегида та ін.- К. :КНУБА, 2013.- 5 — 19.І
15. *Пірен М.І.* Загальна соціологія:підруч. для студ.вищ. навч.закл./М.І.Пірен.--К.:ДП"Видавничий дім "Персонал", 2014.--С.35-75
15. *Примуш М.В.* Загальна соціологія. Навчальний посібник.—К.: ВД „Професіонал”, 2004.— С 41-198.
16. *Савельєв Ю.* Соціологія в пошуках сутності сучасності: систематизація теорій суспільства модерну і модернізації //Соціологія :теорія, методи.маркетинг. - №3,2012. -С.45-67.
17. *Сірий Є.В.* Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії /Навч. посіб.- К.: Атіка, 2004.—С.205-334.
- 18..*Сорокин П.А.*Человек.Цивилизация.Общество.М.:Политиздат,1992 .—С.156-189.
- 19..*Соціологічна думка України:* Навч. посібник (М.В.Захарченко, В.Ф.Бурлачук, М.О. Молчанов та ін.- К.: Заповіт, 1996.—424 с.
- 20..*Соціологія.* Підручник / За заг. ред. В.П.Андрущенко, М.І.Горлача.- Київ- Харків -1998.— 624 с.

21. Соціологічна теорія: традиції та сучасність: Посібник/ За ред. А.Ручки.- К.: Ін-т соціології НАН України, 2007.
- 22... *Соціологія*. Посібник. /За ред В.Г. Городяненка -- К.: ВЦ „Академія”, 2008.— С. 63-115.
- 23 . *Соціологія*: підруч. для студ. вищ.навч. закл. / [В.І. Волович, М.І. Горлач, В.Г. Кремень та ін.] -- [6-те вид.].—К.: Центр учбової літератури, 2009.— С. 95-226.
- 24.. *Соціологія*: Підручник /За ред. док. соц. наук, проф. В.М. Пічі.—4-те видання, виправлене.—Львів; „Магнолія 2006”, 2008.—С.24-.
- 25... *Соціологія*: Навч.посіб./ За ред. С.О.Макеєва.-4-те вид.,перероб.і доп.- К.:Т-во “Знання”, КОО.,2008.- С. 45-105
26. *Танчер В.* Сучасна європейська соціологічна думка: орієнтири та тенденції.//*Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* --№2.—2009— С.210-212.
- 27.. *Танчин І.В.* Соціологія: Навч. посіб.—2-ге вид., перероб. і доп. —К.: Знання, 2007.—С. 29 – 54.
28. Н.Й. Соціологія : Підручник за рейтингово-модульного системного навчання.-- 5-т вид.,перероб.і доп.-К.:Знання,2009.-С.36-126.

2. СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ

Мета: показати місце і роль соціальних інститутів у забезпеченні цілісності суспільства, проаналізувати умови їх виникнення, з'ясувати спільне та відмінне між ними та соціальними організаціями.

Ключові поняття: соціальні зв'язки, соціальна взаємодія, соціальні відносини, суспільний порядок, дисфункція, латентна функція, соціальний інститут, соціальна організація, інституціоналізація, бюрократія.

План

- 1.Соціальні зв'язки та соціальні відносини.
- 2.Соціальні інститути: поняття, ознаки, інституціоналізація суспільного життя. Основні види та функції соціальних інститутів.
- 3.Соціальні організації: сутність, основні типи.

1. Досліджуючи проблему соціальної взаємодії, П.О.Сорокін прийшов до висновку, що окремо узятий індивід не може розглядатися як елементарна „соціальна клітина” чи найпростіше соціальне явище. Щоб виникло щось, що могло б розглядатися як суспільство (чи його елемент) потрібно щонайменше два індивіди. Однак однієї тільки їхньої наявності для цього недостатньо. Необхідно також, щоб два і більш індивідів вступили у зв'язок, обмінялися якимись діями і відповідними реакціями на ці дії. Отже,

вихідним суспільствоутворюючим елементом виступає соціальний зв'язок. Аналізом цього поняття необхідно почати вивчення теми. При цьому радимо скористатися схемою диференціації соціального зв'язку, яку вивів польський соціолог Ян Щепанський. Простість і доступність цієї схеми допоможе зрозуміти природу соціального зв'язку і прослідкувати процес формування і розвитку його структури (перетворення психологічного контакту в соціальний контакт (який є основою формування соціального зв'язку), на основі соціального контакту, а далі системи контактів виникнення соціальної дії і системи взаємодій, яка з появою соціальної залежності приводить до утворення соціальних відносин).

При вивченні поняття „соціальна дія” варто спиратися на теорію соціальної дії М.Вебера, (який сформулював її основні положення) і Т.Парсонса (який в подальшому займався цією проблемою), що дасть можливість з'ясувати, як визначається тип, характер, різновид соціальної дії. Рекомендуємо також звернутися до теорії соціального обміну (Дж. Хоманс), теорії символічного інтераціоналізму (Дж.Мід, Г.Блумер), теорії рольового наслідування (Е.Гофман), в яких з різних позицій пояснюється природа соціальної взаємодії і соціальних відносин на мікрорівні (в межах малих груп) та на макрорівні (переважно в межах соціальних інститутів).

2. Суспільство не може існувати без соціальних зв'язків та взаємодій, особливо без тих, які забезпечують задоволення найбільш важливих потреб суспільства чи індивіда. Але вони формуються і зберігаються не автоматично, як слушно зауважує Н.Смелзер. Необхідні зусилля, щоб досягти такого стану взаємозв'язку, щоб спільнота як цілісність існувала, виконувала свої функції і досягла своїх цілей. Взаємодія учасників суспільного життя, результатом якої є сталість та цілісність спільноти, становить соціальний порядок. Символами порядку і організованості в суспільстві виступають інститути.

Чим більш інституціоналізованим є суспільство, тим більші можливості воно створює для свого розвитку. Інституціоналізація (утворення інституту) – процес досить складний і довготривалий. Необхідно з'ясувати етапи і розкрити особливості цього процесу, показавши, що його фіналом є створення відповідної до норм і правил чіткої статусно-рольової структури, яка соціально схвалюється більшістю учасників цього процесу, а його ключовим моментом є заміна спонтанної і експериментальної поведінки на передбачену, яка очікується, моделюється і регулюється. Соціологічна наука здійснює типологію соціальних інститутів за різними параметрами. Слід проаналізувати найбільш важливі соціальні інститути сучасного суспільства (економічні, політичні, соціальні, виховні, соціокультурні,

нормативно-орієнтовані, нормативно-регульованні, церемоніально-символічні та ситуативно-конвенційні).

Соціальні інститути забезпечують життєдіяльність людини через виконання певних функцій. Соціологи досліджують не тільки явні функції інститутів, які легко розпізнаються як визнана частина їхніх цілей, а й виявляють латентні (приховані) функції, котрі здійснюються несвідомо, і можуть офіційно не визнаватися, а також надають особливу увагу дисфункціональним процесам, які виникають тоді, коли інститут втрачає здатність виконувати свої функції. Такий підхід дає можливість визначати істинну картину діяльності інститутів і суспільного життя в цілому.

У процесі функціонування соціальні інститути зазнають певних соціальних змін (окремі елементи структури інститутів і навіть цілі інститути можуть зникати (відмирати), можуть наповнюватися новим змістом, набирати нові завдання і функції). Найбільших змін зазнає система соціальних інститутів в процесі трансформації суспільства, прикладом чого може слугувати практика суспільного життя сучасного українського суспільства. Процес переорієнтації соціальних інститутів на основі нових норм, цінностей і відносин, які формуються зараз в Україні, може стати предметом обговорення на семінарі.

3. Із соціальними інститутами тісно пов'язані соціальні організації. Зміст поняття соціальної організації близький до змісту поняття соціального інституту. Але вони не тотожні. Польський соціолог Антоні Каменський стверджує, що кожний соціальний інститут – це організація, проте не кожна соціальна організація є інститутом.

Приступаючи до вивчення соціальних організацій, необхідно зробити акцент на тому, що їхній розвиток є об'єктивною необхідністю історичного процесу, який постійно зростає в обсязі, структурній і функціональній диференціації, складності соціальної системи, розбіжності інтересів, загостренні конфліктів, глобалізації техносфери. Стихійність історичного поступу з цього боку являла б собою значну реальну і потенційну загрозу.

Розкриваючи основні риси соціальної організації необхідно особливу увагу звернути на організаційний чи кооперативний ефект, який означає приріст додаткової енергії (синергії), яка перевершує суму індивідуальних зусиль її учасників. Соціальні організації являють собою цілісну систему. А ціле, як відомо, більше за суму своїх частин. Інтеграція, координація, однастайність та однозначність зусиль усіх елементів організації дають такі нові якості, яких немає у розкладених порізно елементах. У науці їх називають системними якостями, тобто такими властивостями які є в системі та існують завдяки їй. Кумулятивний ефект соціальної організації –

найважливіше надбання людства, його принципово нового способу існування.

Типологія соціальних організацій складна і різноманітна. За сферою діяльності виділяють -- політичні, економічні, соціально-культурні, релігійні організації; за функціонально-цільовою природою – адміністративні організації (підприємства, установи); за формою власності – державні, приватні, муніципальні та змішані; за характером управління – демократичні, авторитарні; за характером взаємодії між організацією і індивідом – добровільні, примусові; за розміром – малі, середні, великі; за ступенем організації – формальні й неформальні. Особливу увагу слід надати формальним и неформальним організаціям, бо вони мають загальний характер, а їхній аналіз допоможе з'ясувати, як відбувається взаємодія між бюрократичними принципами і неформальними відносинами і як вона впливає на ефективність діяльності організацій.

Соціальна система організації поділяється на дві основні підсистеми: ту, яка управляє, і ту, якою управляють. Управління персоналом називають „менеджментом персоналу”, або „кадровим менеджментом”, розглядом якого можна завершити вивчення теми.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення соціальному зв'язку і розкрийте його структуру.
2. Що розумів під соціальною дією М.Вебер? Які, на його думку, особливості має соціальна дія?
3. Розкрийте послідовність здійснення соціальної дії. Яку роль грає потреба індивіда і мотив у здійсненні соціальної дії?
4. Що розуміється під соціальною взаємодією і які можна виділити її основні типи?
5. Яким чином виникають соціальні відносини із взаємодій? Чим відрізняються соціальні відносини від соціальних взаємодій?
6. Що таке соціальний інститут? В чому причина багатоманітності соціальних інститутів у сучасному суспільстві?
7. Яким чином відбувається процес інституціоналізації? В чому полягає значення кожного із етапів цього процесу?
8. Назвіть найбільш важливі соціальні інститути сучасного суспільства та поясніть їхню роль у Вашому житті і житті суспільства.
9. Які типи функцій соціальних інститутів можна виділити? Як вони співвідносяться між собою?
10. Що таке латентні функції та дисфункціональні процеси? Чому соціологи надають важливого значення їхньому аналізу?

11. Чому соціальні інститути зазнають найбільших змін в період трансформації суспільства? Покажіть це на прикладі сучасного українського суспільства?

12. Що таке соціальна організація і чим вона відрізняється від соціального інституту?

13. Чим пояснюється зростання ролі соціальних організацій у житті сучасного суспільства?

Темі рефератів

1. Соціальні зв'язки, соціальна взаємодія, соціальні відносини, інституціональні зв'язки як базові компоненти суспільного життя.
2. Загальна теорія дії Т. Парсонса.
3. Теорія обміну Дж. Хоманса.
4. Соціальні інститути – символи соціального порядку.
5. Механізми здійснення інституціоналізації.
6. Система санкцій у діяльності інститутів.
7. Дисфункціональні процеси в соціальних інститутах: причини і шляхи подолання.
8. Динаміка соціальних інститутів.
9. Бюрократія як соціальне явище.
10. Тенденції розвитку соціальних організацій.

Рекомендована література

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Вебер М. – К. : Основи, 1998.
2. Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А. Соціологія: Навчальний посібник –К.: Кондор, 2009.— С. 177-194.
3. Войтович С.С. Соціальні інститути суспільства: Рід, влада, власність.-- К.: Ін-т соціології НАН України, 1998.
4. Макеев С. Социальные институты: классические трактовки и современные подходы к изучению// Социология: теория, методы, маркетинг.- 2003.-№4.-С.5-20.
5. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки.-К.:Основи, 2000
6. Примуш М.В. Загальна соціологія. Навчальний посібник.—К.: ВД „Професіонал”, 2004.— С. 382—417..
7. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология. Курс лекций . – М., Владос, 1995.—С. 119-142.
8. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії./ Навч. посіб.- К.: Атіка, 2004.— С.44—66.
9. Смелзер Н. Социология. - М.: Феникс, 1998. –687с.

- 10.. *Социальные институты и процессы*. М.: Инфра. М., 2000.
11. *Соціологія*. Навч. посібник./За ред. С.О.Макеєва. - К.: т-во „Знання” КОО, 2005.—455 с.
12. *Соціологія: Підручник* /Н. П. Осипова, В.Д. Воднік, Г.П. Клімова та ін., За ред.. Н.П. Остпової. --К.: Юрінком Інтер, 2003.—С. 67-100.
- 13.*Соціологія: Учебное пособие*/ под ред.. П.С.Емшина, Д.З.Мутагирова, Н.Г.Скворцова.—СПБ, Питер, 2004.—С.142—156
- 14 .*Соціологія:навч.посібник* /Є В Перегуда та ін.-К : КНУБА, 2013-с.53-63.
- 15.*Танчин І.В.* Соціологія: Навч. посіб.—2-ге вид., перероб. і доп. —К.: Знання, 2007.—С. 141 – 155.
- 16.*Фролов С.С.* Социология: учебник для высших учебных заведений, 2-е изд., переработанное и дополненное- М.: Издательская корпорация „Логос”, 1997.—С. 129-213
17. *Юрій М.Ф.* Соціологія: Підручник.—К.: Кондор, 2009.—С.200-243.
- 18і.Чернецкий Ю. Современный институционализм как направление социологического теоретизирования //Социология: теория,методы,маркетинг.- №2, 2003.-С.33-45

3.СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ: ПОХОДЖЕННЯ, ШЛЯХИ РОЗВ’ЯЗАННЯ.

Мета: розкрити природу, суть, функції соціальних конфліктів, їх типологію, класифікацію та шляхи і способи вирішення, і на цій основі, показати, як змінюється поведінка учасників конфлікту на різних стадіях розвитку, проаналізувати основні теорії соціального конфлікту і

охарактеризувати особливості прояву соціальних конфліктів в Україні .

Ключові поняття: інституалізація конфліктів, конфлікт, конфліктологія, конфліктна взаємодія, конфліктна ситуація, методи запобігання конфліктам, методи розв’язання конфліктів, наслідки конфлікту, об’єкт конфлікту, предмет конфлікту, принципи поведінки суб’єктів конфлікту, причини конфлікту, профілактика конфліктів, соціальний конфлікт, соціологія конфлікту, стратегія виходу з конфлікту, суб’єкти конфлікту, суперечність, умови конфлікту, управління конфліктом.

План

1. Соціальні конфлікти: сутність та соціальна природа. Основні теорії соціального конфлікту

2. Структура, функції, причини виникнення, типологія та класифікація соціальних конфліктів.

3. Стадії розвитку і управління соціальними конфліктами. Шляхи, форми і методи їх вирішення. Сітка Томаса-Кілмена для визначення типу поведінки людей при вирішенні соціальних конфліктів.

4. Особливості прояву соціальних конфліктів в Україні.

1. Приступаючи до вивчення першого питання слід наголосити, що конфлікт є складним соціальним феноменом, який постійно супроводжує життєдіяльність суспільства і потребує теоретичного і практичного вивчення з метою управління ним на всіх стадіях його функціонування, особливо в періоди кризи суспільства, трансформації його систем. Конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) – крайнє загострення суперечностей конфліктуючих сторін, пов'язане з відмінностями їхнього становища в суспільстві, загострення суперечності інтересів, цілей і цінностей, зіткнення і протиборство соціальних систем. Далі необхідно з'ясувати сутність соціальних конфліктів, розкрити їх соціальну природу та проаналізувати основні теорії соціального конфлікту.

2. Розкриваючи друге питання плану, потрібно охарактеризувати структуру соціального конфлікту, елементи якого тісно взаємодіють між собою.

Соціальний конфлікт за своєю природою може бути носієм як конструктивних, так і деструктивних тенденцій, що зумовлює його позитивні та негативні функції, які необхідно проаналізувати.

Будь-який конфлікт містить загрозу певним цінностям, інтересам суспільства, соціальних спільнот, груп, індивідів, що породжує намагання відстояти, захистити їх різними методами, а це спричиняє новий виток конфліктної ситуації.

Тому при їх розв'язанні необхідно враховувати не лише особливості конфлікту, характеристики та інтереси конфліктуючих сторін, а передусім причини, що його спровокували.

Величезне розмаїття соціальних конфліктів, що повсякчас виникають у житті суспільства, надзвичайно актуалізує проблему їх типології і класифікації за певними ознаками для вибору адекватних методів управлінського впливу.

3. Будь-який соціальний конфлікт виникає, розвивається, розгортається у часі, тобто є соціальним процесом. Динаміка конфлікту -- це послідовна зміна певних стадій та етапів цього процесу.

Студент повинен проаналізувати стадії розвитку конфлікту і показати, як змінюється поведінка учасників конфлікту на різних етапах. Далі необхідно розкрити механізм управління конфліктом і охарактеризувати шляхи, форми і методи його вирішення. Навчитися користуватися сіткою Томаса-Кілмена для визначення типу поведінки людей при вирішенні соціальних конфліктів.

4. Загальний кризовий стан українського соціуму, зумовлений докорінними соціальними трансформаціями, переходом від тоталітарного, „закритого” до демократичного, „відкритого” типу суспільства, ринковими перетвореннями, руйнацією старих систем цінностей, різко посилив дію конфліктогенних факторів у всіх сферах життя українського суспільства.

Тому особливу актуальність набувають проблеми визначення характеру прояву соціальних конфліктів у сучасній Україні, розкриття причин конфліктних ситуацій у різних сферах суспільного життя, знаходження шляхів і методів вирішення конфліктів і встановлення загальнонародного консенсусу на основі цінностей, які підтримує більшість українського народу.

Контрольні запитання

1. Поясніть сутність і зміст соціального конфлікту, розкрийте соціологічний підхід до його визначення і порівняйте головні соціологічні теорії конфлікту.
2. Розкрийте об'єктивні та суб'єктивні передумови виникнення соціальних конфліктів та їх причини.
3. Охарактеризуйте структуру конфлікту.
4. Розкрийте сутність подвійного характеру функцій конфлікту, проілюструйте окремі з них
5. За якими критеріями здійснюється типологізація та класифікація соціальних конфліктів?
6. Назвіть основні типи конфліктів у сучасному українському суспільстві.
7. Проаналізуйте етапи протікання соціальних конфліктів.
8. Назвіть і проаналізуйте основні методи вирішення соціальних конфліктів.
9. У яких випадках використовується сітка Томаса-Кілмена?
10. Охарактеризуйте переговорний метод управління конфліктом.
11. Які існують стратегії виходу з конфліктів?
12. Як визначити тип поведінки людини у конфліктній ситуації?
13. Чим спричинені соціальні конфлікти у сучасній Україні?

Теми рефератів

1. Соціологія конфлікту і її місце в структурі соціологічного знання.
2. Конфлікт як одна з форм соціальної взаємодії.
3. Проблематика конфлікту в соціологічній теорії.
4. Проблема типології конфліктів у соціології.
5. Розвиток соціології конфлікту в Україні.
6. Переговори у конфліктних ситуаціях.
7. Особливості виробничих конфліктів та способи їх подолання.
8. Умови ненасильницького вирішення міждержавних конфліктів.
9. Види і форми протікання соціальних конфліктів в українському суспільстві і їх вплив на процеси реформування.
10. Російсько-український конфлікт: перспективи виходу.

Рекомендована література

1. *Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А.* Соціологія: Навчальний посібник – К.: Кондор, 2009.— С. 195-218.
2. *Гірник А. М.* Основи конфліктології: навч. посіб. для студ. Вищ. навч. закл. – К.: Києво-Могилян. Акад., 2010.- 222 с.
3. *Калаур С.М., Фалинська З.З.* Соціальна конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.—Тернопіль: Астон, 2010.—360 с.
4. *Козлов В.В., Козлова А.А.* Управление конфликтом.—М.: ЭКСМО, 2006.-222 с.
5. *Крутинь Г.І., Чубур Н.В.* Соціологія конфлікту: практикум.—К.: КНЕУ, 2007. 152 с.
6. *Лукашевич М.П.* Соціологія: Підручник для дистанційного навчання / Лукашевич М.П., Туленков М.В., Грищук А.В.—К.: Університет „Україна”, 2005.—С.202-219.
7. *Лукашевич М. П., Туленков М. В., Яковенко Ю. І.* Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій. Підручник -- К.: Каравела, 2012. — Розділ 9.
8. *Пірен М.І.* Загальна соціологія: підруч. для студент. вищ. навч. закл./ М.І.Пірен.--К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2014.-- С 415
9. *Перегида Є.В.* Соціологія: навчальний посібник / Є.В. Перегида та ін.. – К.: КНУБА, 2013 – С. 80, 93.
10. Соціологія: Підручник / За ред. В.Г. Городяненка.- К.: ВЦ „Академія”, 2008.— С.153-167.
11. Соціологія. Навч. посіб. / За ред. С.О. Макєєва - 4-е вид., перероб. і доп. -- К.: Т-во „Знання, КОО”, 2008. – С.392-397.

12. Соціологія і психологія: Навч. посіб. / За ред. Ю.Ф. Пачковського.— К.: Каравела, 2009— С.286-334.

13. Юрій М.Ф. Соціологія: Підручник.— К.: Кондор, 2009.— С.108-116.

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

Мета: розкрити специфіку і статус економічної соціології як галузі соціологічного знання та дослідити соціальні процеси і явища, що відбуваються у сфері економіки.

Ключові поняття: економічна сфера, соціальна сфера, економічні відносини, соціально орієнтована економіка, суб'єкти економічних відносин, соціально-економічна поведінка, трудова поведінка, підприємницька поведінка, міграційна поведінка, інноваційна поведінка, поведінка споживача, економічна свідомість, економічне мислення, економічні інтереси, економічна культура, соціальний механізм розвитку економіки.

План:

1. Основні джерела та етапи становлення і розвитку економічної соціології як міждисциплінарної науки.

2. Об'єкт та предмет дослідження економічної соціології, її основні категорії і методи.

3. Соціально-економічні процеси в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку.

1. Приступаючи до вивчення теми, важливо зрозуміти, що в нових історичних умовах ефективність функціонування економічного життя залежить не тільки від дії об'єктивних законів, а й великою мірою від суб'єктивної діяльності людей. Остання немислима без цілей, спрямованих на задоволення економічних інтересів, які переломлюються через людську свідомість у формі поглядів, думок, мотивів, і не може існувати поза елементами культури людини. Тому вивчення економічних процесів, економічних відносин не можливе сьогодні без всебічного соціологічного аналізу. Цим пояснюється виникнення економічної соціології, яка сформувалась в результаті синтезу економіки і соціології. Саме інтегрованість, синтезованість визначили специфіку економічної соціології як міждисциплінарної галузі наукового знання і обумовили її широкі пізнавальні можливості. На відміну від "чистої економіки", яка залишає поза увагою роль конкретної людини як домінанти, суб'єкта економічних

відносин і тим самим не дозволяє глибоко дослідити соціально-економічні процеси, економічна соціологія здатна вивчати багатоманітність економічної поведінки, діяльності індивідів, соціальних груп, економічних інститутів у широкому соціокультурному контексті, а також в найближчій і достроковій перспективі.

Аналіз основних джерел та етапів становлення і розвитку економічної соціології, (який потрібно розпочати вивченням перших комплексних теорій, що пояснювали суть і структуру економіки та її взаємозв'язок з іншими сферами суспільства і завершити розглядом сучасного стану економічної соціології), допоможе глибше осмислити процес формування потужного пізнавального потенціалу цієї науки. Історичний огляд економічної соціології передбачає вивчення суті парадигм, завдяки яким вона набула статусу самостійної галузі наукового знання. При цьому важливо зробити акцент на сучасних парадигмах і перш за все на поведінкових, які більш точно і повно розкривають точки стикування і взаємопроникнення економічної і соціальної сфер життя.

2. Як інтегральна наука економічна соціологія на відміну від економічних наук і загальної соціології має специфічний теоретико-методологічний і методичний апарат дослідження соціально-економічних процесів, аналіз якого передбачено другим питанням теми. Розглядаючи предмет економічної соціології, необхідно зосередити увагу на його інтегральній особливості, яка полягає в тому, що досліджуються не окремо взяті тенденції у сфері економіки, а соціальний механізм розвитку економіки, тобто система поведінки і свідомість індивідів та суспільних груп в економічній сфері. В системі категорій економічної соціології, яка створює методологічну основу для дослідження соціально-економічних процесів, виділяють три рівні: загальнонаукові категорії („система”, „структура”, „функції”, „процеси”, „механізм”, „розвиток”, „економічна сфера”, „соціальна сфера” та ін.), загальносоціальні („соціальні, економічні, виробничі відносини”, „соціальні спільності”, „групи”, „механізми розвитку” та ін.) та спеціальні категорії („економічна свідомість”, „економічне мислення”, економічна культура”, економічні інтереси”, „економічна діяльність”, „економічна поведінка” та ін.). Два перших рівні категорій економічна соціологія запозичила з інших наук і адаптувала до свого предмета дослідження. Розглядаючи ці категорії необхідно показати, як вони інтерпретуються і як використовуються в межах економічної соціології. Але предметом основної уваги повинні стати категорії третього ряду, тобто спеціальні категорії, які є власне категоріями економічної соціології, бо

виникли у ній самій і відображають її міждисциплінарний, синтезований характер.

Аналізуючи поведінку суб'єктів економічних відносин (власників, виробників, продавців і особливо споживачів), радимо зупинитися на її основних видах: демографічній, міграційно-мобільній, професійній, кваліфікаційній, професійно-трудовай, особистісно-господарській, споживацькій. За умов переходу до ринкового господарства активізуються дослідження підприємницької, міграційної і інноваційної поведінки. Вітчизняні соціологи вважають, що саме від цих видів соціально-економічної поведінки залежить переважно ефективність української економіки. Сучасні соціоекономісти надають також надзвичайно важливого значення сфері споживання. Як показує практика, поведінка споживача впливає на дострокові прогнози ринкової ситуації. Предметом дослідження стають інструментальні та базові цінності соціальних груп, результати яких дають змогу побудувати трендові моделі споживчої поведінки, простежити головні тенденції динаміки споживання, що має велике значення для функціонування і розвитку ринкової економіки.

3. Основну увагу при вивченні третього питання потрібно зосередити на аналізі нової соціально-економічної ситуації, що склалася в сучасному українському суспільстві. Слід прокоментувати кроки уряду, спрямовані на подолання розриву між економічною і соціальною політикою, на наближення економічної практики до потреб людини. Однак економічні реформи все ще ні методологічно, ні прагматично не орієнтовані на соціально-психологічну реакцію населення, а економічна думка знаходиться переважно в межах речових, товарно-вартісних категорій, залишаючи осторонь поведінкові механізми діяльності людей – головних діячів економічних відносин. Така ситуація підвищує значення і роль економічної соціології в українському суспільстві. Ця нова міждисциплінарна галузь має стати методологічною основою для надання економічній політиці соціального характеру і більш гуманного вигляду.

Контрольні запитання

1. Розкрийте особливості економічної соціології як галузі соціологічної науки.
2. Охарактеризуйте основні джерела та етапи становлення і розвитку економічної соціології.
3. Який об'єкт і предмет дослідження економічної соціології?
4. В чому полягає специфіка категоріального апарату економічної соціології?

5. Дайте аналіз парадигм, завдяки яким економічна соціологія набула статусу самостійної галузі наукового знання.
6. Розкрийте соціальний механізм функціонування економіки.
7. Назвіть основні функції економіки як соціального інституту.
8. Розкрийте специфіку і структуру економічної і соціальної сфер.
9. Дайте визначення економічних і соціальних відносин. Розкрийте механізм їх взаємодії.
10. Що таке людський фактор? Як він впливає на розвиток економіки?
11. Назвіть суб'єкти економічних відносин. Чому їхня поведінка розглядається вирішальним фактором розвитку ринкової економіки?
12. Дайте визначення соціально-економічної поведінки. Розкрийте її основні види.
13. Чому сучасні соціоекономісти надають великого значення сфері споживання і споживчій поведінці?
14. Які функції виконує економічна соціологія і яку роль грає в сучасному суспільстві?
15. Розкрийте особливості соціально-економічних процесів в сучасному українському суспільстві.

Теми рефератів

1. Етапи становлення і розвитку економічної соціології.
2. Сучасна західна економічна соціологія.
3. Економіка як соціальний інститут.
4. Економічна сфера та її місце в системі суспільних зв'язків.
5. Соціально-економічна поведінка: види та механізми її регуляції.
6. Місце економічної соціології в системі вітчизняної суспільної науки та її значення для розуміння законів ринкових відносин.
7. Проблеми розвитку підприємництва та приватизації в Україні.
8. Економічна культура та інновації.
9. Інституціональний аспект економічної культури.
10. Соціологічні дослідження економічної свідомості та поведінки в сучасному українському суспільстві.
11. Соціологічні дослідження проблеми адаптації різних соціальних груп до ринку.
12. „Нова економіка” і її соціальні наслідки.

Рекомендована література

- 1.Верховин В.И. Феномен денег в социологии Г.Зиммеля. Личность. Культура.Общество.т.14,№71-74,2012.-С.137-143,150-157.
- 2.Гіденс Е. Соціологія.- К.: Основи, 1999.—С. 365-396.
- 3.Іващенко О. Новий інституціоналізм в економічній соціології: теоретичні підвалини дослідницьких можливостей. //Соціологія: теорія, методи, маркетинг.—2003--№1—С. 60-70.
- 4.Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України. //Соціологія: теорія, методи, маркетинг.—2002--№2—С. 165-175.
- 5.Єщенко П. ,Арсеєнко А. Неошумпетерівська парадигма інноваційного господарювання як імператив розвитку України
- 6.Лукашевич М.П. Соціологія економіки: Підручник для студ. вищих навч. закл.- К.: Каравела, 2005.—283 с.
- 7.Пачковський Ю. Соціопсихологічна модель аналізу підприємництва за умов трансформаційного процесу //Соціологія: теорія, методи, маркетинг.—2003--№3—С. 121-132.
- 8.Примуш М.В. Загальна соціологія. Навчальний посібник.—К.: ВД „Професіонал”, 2004.— С. 527—541.
- 9.Радаев В.В. Экономическая социология. ГУ ВШЭ. 2008.-602с
- 10.Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії./ Навч. посіб.- К.:

СОЦІОЛОГІЯ ПРАЦІ ТА УПРАВЛІННЯ

Мета: розкрити соціальну сутність праці та управління і їх роль у регулюванні суспільних відносин.

Ключові поняття: адміністрування, безробіття, види праці, задоволення працею, зайнятість, керівництво, культура управлінської діяльності; менеджмент; мотивація трудової поведінки, механізм і технологія соціального управління, соціологія управління; праця, соціологія праці та управління, соціальні резерви виробництва, ставлення до праці, трудова адаптація, умови праці, управління соціальними процесами, характер праці.

План

1. Праця і управління як види соціальної діяльності. Соціологія праці і управління як наука: об'єкт і предмет, сутність і зміст, поняття і категорії.
2. Соціально-трудова відносина і процеси та управління ними. Ставлення до праці і мотивація трудової діяльності.
3. Соціальні інститути і спільноти у сфері праці та управління. Адаптація працівників на виробництві.
4. Система соціального управління, його функції, методи і форми.

1. Приступаючи до вивчення проблем соціології праці та управління, доцільно визначити актуальність теми, дати загальну характеристику таким видам соціальної діяльності як праця та управління.

Усвідомивши соціальну суть праці та управління, необхідно виділити саме соціологічні аспекти вивчення проблеми, з'ясувати статус соціології праці та управління у системі соціологічного знання, охарактеризувати об'єкт і предмет, сутність і зміст, основні поняття і категорії.

2. Процеси соціальної взаємодії в системі людина – праця і управління передбачають розгляд низки актуальних соціологічних проблем, серед яких на особливу увагу заслуговують проблеми трудової діяльності, соціально – трудових відносин та управління ними, що характеризують собою комплекс взаємозв'язків суб'єктів трудової діяльності. Необхідно дати соціологічну інтерпретацію суб'єктів соціально – трудових відносин і управлінських відносин.

Формування і розвиток соціально–трудова і управлінських відносин відбувається у вигляді соціально-трудова процесів, які в сукупності віддзеркалюють трудову і управлінську діяльність, яка проявляється у змінах стану соціальних груп, колективів, окремих працівників.

Однією з форм соціально–трудова відносин є трудовий конфлікт. Тому важливо з'ясувати сутність трудових конфліктів.

Важливою складовою соціальних відносин у сфері праці та управління є ставлення працівника до праці, яке може бути позитивним, негативним та індіферентним (байдужим).

Ставлення до праці виражає цінності трудової діяльності в загальній системі цінностей суспільства і особи; визначає поведінку, яка залежить від різноманітних внутрішніх та зовнішніх збуджуючих сил і характеризує ставлення людини, по-перше, до праці як соціальної життєвої цінності; по-друге, до професії; по-третє, до роботи в даних конкретних умовах, у

даному виробничому колективі. Воно формується під впливом об'єктивних факторів, які взаємодіючи між собою становлять важливий соціальний чинник продуктивності праці.

Трудова поведінка членів суспільства визначається взаємодією різноманітних внутрішніх і зовнішніх спонукальних сил. Саме формування внутрішніх спонукальних сил трудової поведінки працівника є суттю процесу мотивації трудової діяльності.

Аналізуючи структурні елементи складного соціального процесу мотивації трудової діяльності людей, соціальних груп, можна визначити, прогнозувати розвиток загальної ситуації у сфері праці як в окремому трудовому колективі, так і в суспільстві в цілому. Слід зазначити, що в сучасних умовах переходу до ринкової економіки якісно змінюється мотивація трудової діяльності.

На сьогодні в соціології існує ряд наукових теорій (концепцій) мотивації трудової діяльності, які є основою для розробки мотиваційних моделей.

3. В процесі трудової діяльності працівники, які спільно реалізують цілі щодо виробництва матеріальних і духовних благ, об'єднуються на основі відповідних правил і процедур в соціальну організацію – трудовий колектив. Колектив (від лат. *збірний*) – суспільна форма об'єднання людей, що виникає на основі їхньої спільної праці, спільних громадських інтересів, яким підпорядковуються дії, вчинки, інтереси окремих осіб.

Трудовий колектив являє собою, з одного боку, одну із форм спільної діяльності людей, спільну організацію, різновид соціального інституту, який характеризується управлінською ієрархією, а, з другого – соціальну спільноту, яка виступає елементом соціальної структури суспільства, що характеризується поділом людей на різні соціальні верстви і групи.

Соціологічна характеристика трудового колективу може розглядатися з різних сторін. Соціологію цікавлять функції колективу, типи, рівні, стадії розвитку, внутрішньо колективна згуртованість, структура трудового колективу, основні соціальні процеси і явища в трудовій організації.

Соціологія праці і управління вивчає великий комплекс проблем, пов'язаних з функціонуванням і розвитком трудових колективів, а саме: формування трудових колективів і адаптацію працівників на виробництві, забезпечення трудової мотивації, соціального управління трудовими колективами і соціального контролю, згуртованість і конфлікти в трудових колективах тощо.

Далі необхідно зупинитися на аналізі проблем, пов'язаних з трудовою адаптацією працівників.

4. Аналіз четвертого питання варто розпочати з того, що управління потребують всі сфери суспільного життя, а вдосконалення системи управління є соціальною потребою суспільства, що обумовлена об'єктивними факторами зростання ролі управління всіма соціальними процесами. Слід наголосити, що управління як соціальне явище з'явилося у давні часи, але як наука зі своїми школами—виникло наприкінці XIX ст. і пройшло у своєму розвитку кілька етапів.

Далі важливо з'ясувати сутність соціологічного підходу до управління та менеджменту як ринково-економічного різновиду управління, його основні ознаки та особливості.

Соціологія управління як наука узагальнює всі управлінські науки, виокремлюючи для соціального вивчення закономірності управлінських відносин на всіх рівнях функціонування суспільства і його елементів в усіх сферах і галузях життєдіяльності.

Важливо усвідомити, що наукове управління за своєю соціальною суттю є процесом приведення суб'єктивної діяльності людей у відповідність із потребами суспільного розвитку. А таке узгодження, досягнення єдності відбувається лише за допомогою системи соціального управління. Далі необхідно охарактеризувати структурні елементи системи соціального управління, його суть, мету і напрямки, закономірності і основні принципи, функції і методи, форми і стилі керівництва, технології розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень.

Також слід проаналізувати складові механізми соціального управління, який включає в себе соціальне програмування, прогнозування в управлінні, соціальне планування, а також соціологічні методи управління соціальними процесами: соціальна діагностика, соціальні технології, моделювання.

Контрольні запитання

1. Що вивчає соціологія праці та управління? Охарактеризуйте її об'єкт, предмет та функції.
2. Розкрийте соціальну суть праці і покажіть її роль у регулюванні суспільних відносин.
3. Охарактеризуйте менеджмент як специфічний вид управлінської діяльності, передумови його виникнення, етапи розвитку та його соціальні аспекти.
4. Охарактеризуйте основні категорії соціології праці та управління.
5. Дайте характеристику соціально – трудовим відносинам і процесам, що мають місце в сфері праці та управління.

6. Розкрийте сутність трудового конфлікту і управління ним.
7. Охарактеризуйте ставлення до праці і розкрийте об'єктивні умови і суб'єктивні фактори, що впливають на ставлення працівника до праці.
8. Дайте характеристику типів працівників за їхнім ставленням до праці.
9. Дайте характеристику понять „трудовий колектив”, „трудова організація”. Що у них спільне і відмінне?
10. Перелічіть функції, що їх виконує трудовий колектив, і охарактеризуйте процеси, які бувають у трудовій організації.
11. Охарактеризуйте сутність, структуру і фактори трудової адаптації. Охарактеризуйте систему управління і її структуру.
12. Визначте роль соціальних технологій в управлінні соціальними процесами.

Теми рефератів

1. Соціальні аспекти інженерної праці.
2. Соціально-психологічний клімат трудового колективу та шляхи його оптимізації.
3. Конфлікти у трудовому колективі: причини виникнення та можливі способи розв'язання.
4. Страйк як гострий вияв трудового конфлікту.
5. Зайнятість працівників за умов ринку: проблеми, шляхи подолання безробіття.
6. Молодь і ринок праці.
7. Управління як соціокультурний феномен.
8. Регіонально-національні особливості американської моделі менеджменту.
9. Регіонально-національні особливості японської моделі менеджменту.
10. Регіонально-національні особливості західно-європейської моделі менеджменту.
11. Трудова організація – специфіка соціологічних досліджень.

Рекомендована література

1. Акимов Д.И. Социальный маркетинг и социальная сфера общества: монография.- Харьков.: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2010. – 312 с.
2. Вакуленко С.М. Соціологія праці: Навч.-метод. посіб. –К.: Знання, 2008.—262 с.

3. *Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А.* Соціологія: Навчальний посібник –К.: Кондор, 2009.— С. 326-347.
4. *Гаєвська О. Б.* Управління як соціальний феномен: Монографія. – К.: КНЕУ, 2000. – 168 с.
5. *Галкіна Л.І.* Соціологія праці: Метод. посіб. для студ. – Луганськ: Альма-матер, 2008. – 106 с.
6. *Гіденс Е.* Соціологія /Пер. з англ./ В.Шовкун, А.Олійник наук. ред. О.Іващенко. -- К.: Основи, 1999—726 с.
7. *Гірняк О.М., Лазоновський П.П.* Менеджмент: Підручник для студентів вищих закладів освіти.--Львів: „Магнолія 2006”, 2007.—352 с.
8. *Зинченко Г.П.* Соціологія для менеджерів.—Ростов н/Д: „Феникс”, 2001—352 с.
9. *Лукашевич М.П., Туленков В.М., Яковенко Ю. І.* Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій. Підручник -- К.: Каравела, 2012.- Розд. 21, 28..
10. *Лукашевич М.П.* Соціологія: Підручник для дистанційного навчання / Лукашевич М.П., Туленков М.В., Грищук А.В.—К.: Університет „Україна”, 2005.— С.275-293.
11. *Лукашевич М. П.* Соціологія праці: Підручник для студ вищ. навч. закладів.—К.: Либідь. 2004. – 440 с.
12. *Соціологія: Підручник /* За ред. В.Г.Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2008.—С. 268-292.
13. *Соціологія: підруч. для студ. вищ.навч. закл. /*[В.І. Волович, М.І. Горлач, В.Г. Кремень та ін.] -- [6-те вид.].—К.: Центр учбової літератури, 2009.— С. 543—585.
14. *Соціологія і психологія: Навч. посіб. /*За ред..Ю.Ф. Пачковського.— К.: Каравела, 2009—С.438-522.
15. *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп.—К.: Знання, 2007.— С.289—306.
16. *Черниш Н.Й.* Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання.—5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009 – С. 350-376.
17. *Юрій М.Ф.* Соціологія.—К.: Кондор, 2009.— С.90-99.
18. *Яценко А.М.* Основи соціального управління: Учебний посіб. – Одеса: Астропринт, 2000.—84с.

6. СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

Мета: розкрити предмет соціології політики, ознайомитися з тенденціями та проблемами розвитку політичної системи і громадянського суспільства, висвітлити специфіку політичного розвитку українського суспільства та проблеми політичної участі.

Ключові поняття: політика, влада, легітимність влади, політична система, групи інтересів, громадянське суспільство, політична свідомість, політична участь, політична культура.

План

1. Політика та влада як соціальні явища. Системний підхід до вивчення політики.
2. Соціальні суб'єкти політики та громадянське суспільство.
3. Політична свідомість і культура та проблеми політичної участі.

1. Політика – це соціальний інститут, за допомогою якого суспільство здійснює розподіл влади. При відповіді необхідно розглянути тлумачення політики з використанням різних методологічних підходів – позитивістські (Конт, Спенсер), класичні (Дюркгейм, Вебер), структурно-функціоналістські (Парсонс, Мертон) тощо, з'ясувати зміст соціальних функцій політики.

Висвітлюючи поняття влади, слід надати його визначення, проаналізувати поняття легітимності влади (М. Вебер), навести типологію легітимності, здійснити класифікацію видів влади та дослідити сучасні тенденції її еволюції.

При дослідженні політики важливу роль відіграє системний підхід. В рамках системи соціальної дії політична система виконує функцію ціледосягнення, дозволяє узгоджувати індивідуальні та групові дії. Теорії політичної системи виникли в американській соціології (Парсонс, Алмонд, Істон, Ліпсет). Необхідно з'ясувати взаємодію соціального середовища та політичної системи в точках входу до останньої (вимоги/підтримка) та виходу (реалізація рішень, дій) та навести типологію політичних систем залежно від характеру такої взаємодії.

2. Першість у висвітленні проблем участі соціальних груп в політиці належить ідеологам лібералізму, які висунули концепцію громадянського суспільства. Пізніше з доктриною класової сутності політики виступив К. Маркс. На його думку, виразниками класових інтересів є передові представники класів, об'єднані у партії. Події ХХ ст., насамперед розвиток засобів масової комунікації, атомізація суспільств та перетворення інтелігенції на окрему соціальну групу, змусили внести корективи у вказані концепції.

Водночас соціальні групи залишаються активними суб'єктами політики, про що говорить поява в американській політичній соціології теорії груп інтересів А. Бентлі. Проте нині відбулися істотні зрушення. По-перше, змінилася палітра соціальних суб'єктів політики. Сьогодні це етнічні спільноти, політичні клани, фінансові корпорації, натовпи. По-друге, чинником активності груп є політична маніпуляція. По-третє, все вагомішим стає персональний чинник політики.

Все це впливає на еволюцію концепцій громадянського суспільства. В умовах боротьби проти абсолютизму громадянським суспільством вважалася сукупність горизонтальних взаємодій соціальних суб'єктів поза сферою діяльності держави, а демократія – такою, що формується на основі громадянського суспільства. Неадекватність цього була підтверджена в 1920-30-х рр., коли фашистський режим утвердився в Німеччині, яка вважалася найпотужнішою з точки зору розвитку громадянського суспільства.

В останні десятиліття відбулася „реанімація” концепції громадянського суспільства (Арато, Кін та ін.). Водночас стверджуються нові підходи, які відзначаються відмовою від а-пріорі протилежності держави та громадянського суспільства та кореляції між розвитком останнього та демократією, наголос як на горизонтальних, так і на вертикальних зв'язках в межах громадянського суспільства тощо. Яскравим прикладом є „корпоратистська” концепція громадянського суспільства російського дослідника С. Перегудова.

Студентам пропонується проаналізувати в світлі цих тенденцій розвиток громадянського суспільства в 1990-2000-ті рр. в Україні, сформулювати сценарії розвитку подій.

3. Доцільно ознайомитися з теоретичними дослідженнями політичної свідомості та культури, зокрема Г. Алмонда та С. Верби, які впровадили поняття громадянської культури як синтезу різних типів політичних культур, властивих суспільству. Відправною точкою формування політичної свідомості та культури є знання про політику.

Слід проаналізувати, яким чином в останні часи еволюціонують політичні ідеології, як вплинули на політичну свідомість і культуру України політичні події 2000-х рр., які типи політичних культур сьогодні домінують в Україні. Доцільно провести порівняння політичної культури різних соціальних груп, зокрема політичних еліт та інших груп населення.

Оскільки політична культура є феноменом, через який проявляється ставлення населення до політики, необхідно зосередитись на актуальних проблемах політичної участі громадян, класифікації форм такої участі,

оволодіння громадянами технологій політичної комунікації. Пропонується проаналізувати кореляцію між сучасним станом політичного інформування в Україні та інтенсивністю політичної участі.

Контрольні запитання

1. Поясніть значення поняття „політика” з урахуванням різних методологічних підходів.
2. Охарактеризуйте соціальні функції політичної влади.
3. Що означає поняття легітимності влади? Наведіть типологію легітимності.
4. В чому полягає специфіка політичної системи суспільства?
5. Розкрийте структуру політичної системи суспільства.
6. В чому полягають особливості участі соціальних груп в сучасній політиці?
7. Як співвідносяться між собою поняття держави і громадянського суспільства?
8. Проаналізуйте стан розвитку громадянського суспільства в Україні.
9. Що є основою формування політичної свідомості та політичної культури?
10. Проаналізуйте відповідність трансформації політичної системи України суспільним цінностям.

Теми рефератів

1. Соціологія політики як галузева соціологічна теорія.
2. Соціальні основи політики.
3. Соціальні групи як суб'єкти та об'єкти політики.
4. Соціальні та інституційні виміри політики громадянського суспільства.
5. Громадянське суспільство в Україні.
6. Політична реформа в Україні.

Рекомендована література

1. *Александр Дж.* Власть, политика и гражданская сфера //СОЦИС. – 2009. – №10. – С. 3-17.
2. *Бойков В.Э.* Генезис идей политической социологии //СОЦИС. – 2008. – №7. – С. 95-100.
3. *Вельцель Х., Инглгарт Р.* Людський розвиток і „вибух” демократії: варіації зміни режимів серед 60 суспільств. //Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – №1. – С. 85-118.

4. *Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А.* Соціологія: Навчальний посібник. – К.: КОНДОР, 2009. – С. 255-283.

5. *Гідденс Е.* Соціологія /Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олейник; Наук. ред. О. Іващенко. – К.: Основи, 1999. – С. 398-428.

6. *Городяненко В.* «Соціологія політики», «політична соціологія» або «соціологія політичної сфери»? (Історіографія проблеми) //Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №1. – С. 167-185.

7. *Лациба М.* Оцінка стану залучення громадян до прийняття рішень та інформаційна відкритість влади — Український незалежний центр політичних досліджень, 2007.
 .<<http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=032300&mode=thread&order=0&thold=0>>.

8. *Нагорна Л.* Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К.: Стилос, 1998. – 278с.

9. *Отрешко Н.* Проблема взаємозв'язку понять суб'єкта і влади в сучасних соціальних теоріях // Соціологія:теорія,методи,маркетинг.- №4,2012.- С.102-111.

10. *Пірен М.І.* Загальна соціологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. /М.І.Пірен.--К.:ДП "Видавничий дім "Персонал",2014.--С.416-429

11. *Перегудов С.П.* Гражданское общество как субъект публичной политики // Полис. – 2006. – №2. – С. 139-150.

12. *Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку* /За ред. Ф.М. Рудича: Навч. посіб. – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 326 с.

13. *Политический класс украинского общества // Политический класс современного общества/* под ред. О.В.Гаман-Голотвиной.-М.:Российская ассоциация политической науки „Российская политич.энциклопедия (РОССПЭН), 2012.-с.300-318.

14. *Практикум з соціології: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти /* За ред. В.М. Пічі. – 2-ге вид., стереотип. – Львів: Магнолія плюс”, 2006. – С. 165-179.

15. *Соціологія: підруч. для студ. вищ.навч. закл. /*[В.І. Волович, М.І. Горлач, В.Г. Кремень та ін.] -- [6-те вид.]—К.: Центр учбової літератури, 2009.—808 с. – С. 586-624.

16. *Соціологія: Підручник /* За заг. ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. – К.-Харків: ВЦ „Єдинорог”, 1998. – С. 418-450.

17. *Соціологія: Підручник /* За ред. В.Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2008. – С. 312-323.

18. Степаненко В. Соціологічна концепція громадянського суспільства в пострадянському контексті // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №3. – С.5-20.

19. Стилї життя правлячої еліти України / В кн.: Стилї життя: панорама змін / За ред. М. О. Шульги. - К.: Ін-т соціології НАН України. - 2008. - С. 98-156.

20. Черниш Н. Й. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. - 5-те вид., перероб. і доп. - К.: Знання, 2009. - С. 341-349.

7 СОЦІОЛОГІЯ СІМЕЙНО-ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН

Мета: дослідити сім'ю як малу соціальну групу і водночас як особливий соціальний інститут, розкрити її роль у суспільній системі і тенденції розвитку сучасної сім'ї.

Ключові поняття: сім'я, шлюб, структура сім'ї, функції сім'ї, умови життя сім'ї, історичні типи сім'ї.

План

1. Поняття сім'ї та шлюбу в соціології. Основні теоретичні підходи до вивчення сім'ї.

2. Рольова структура і функції сім'ї. Життєвий цикл сім'ї. Типи сімейної поведінки.

3. Типи сім'ї та їх історична еволюція.

4. Тенденції розвитку сім'ї в Україні.

1. Сім'я – це об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту, яке засноване на шлюбі, кровному родстві та/або усиновленні, на взаємній відповідальності за виховання дітей, піклуванні про рідних і взаємодопомозі. Шлюб – це регульована суспільством форма відносин між індивідами. Соціологія сім'ї вивчає закономірності розвитку сімейно-шлюбних стосунків як соціальний феномен в конкретних соціокультурних умовах.

Студенти мають продемонструвати знання основних підходів до вивчення сім'ї – інтеракціоністського, структурно-функціоналістського, інституціонального, ситуаційного, еволюційного.

Необхідно також показати, що сім'я розглядається у соціології як мала соціальна група та як соціальний інститут. В першому випадку увага дослідника спрямована на вивчення внутрішнього світу сім'ї, динаміки родинних відносин, у другому – на зовнішні зв'язки сім'ї, обумовленість її характеру загальносоціальними процесами.

2. Під структурою сім'ї розуміють сукупність відносин між її членами, включно відносини спорідненості, духовні відносини, відносини влади тощо. При відповіді слід використати знання, отримані на лекції по соціології особистості, зокрема про поняття соціальної ролі, її взаємодію з внутрішнім світом особистості. Рольова взаємодія у сім'ї є сукупність норм та зразків поведінки, які характеризують членів сім'ї в їх взаємовідносинах.

Серед функцій сім'ї виокремлюють репродуктивну, господарсько-побутову, економічну, первинного соціального контролю, духовного спілкування, соціально-статусну, дозвільну, сексуальну. Через поняття функцій визначається система взаємодії, з одного боку, сім'ї та суспільства, з іншого – сім'ї та особистості. Тому студенти мають розкрити внутрішньосімейний та суспільний рівні реалізації кожної з функцій.

Також необхідно проаналізувати поняття життєвого циклу сім'ї та його етапи, типи сімейної поведінки на різних етапах розвитку сім'ї.

3. В даному питанні слід виокремити типи сім'ї за різними критеріями: формою шлюбу (груповий шлюб, полігамія, яка поділяється на полігінію та поліандрію, моногамія), сферою пошуку партнера по шлюбу (екзо- та ендогамія), владою (матрі- та патріархальна, егалітарна), родоводом (матри- та патрилінійна), територіальною локалізацією (патри-, матри- та неолокальна), соціальним походженням подружжя (гомо- та гетерогенна), кількістю членів сім'ї та поколінь (розширена, проста нуклеарна, багато-, мало- та бездітна, повна, неповна), віком (молодіжна, літня тощо), етнічною приналежністю тощо.

Ретроспективний аналіз дає змогу виокремити тенденції історичної зміни типів сім'ї. Значною мірою це пов'язано із зміною типів суспільного господарства, форм власності тощо, що призводить до зміни ваги різних функцій сім'ї. Зокрема, збільшення питомої ваги мало- та бездітних сімей зумовлене зниженням значущості репродуктивної функції, а останнє – тим, що наслідування в рамках сім'ї в умовах індустріального суспільства перестає бути необхідною умовою відтворення суспільного виробництва. Звуження економічної функції, а відтак і перехід від розширеної до простої нуклеарної сім'ї, обумовлюється інтенсивним розвитком засобів комунікації та становленням індустрії догляду за непрацездатними членами сім'ї.

Відтак сучасна сім'я все менше стає сферою суспільного примусу, натомість зростає роль свободи індивіда при виборі форм сімейного життя, а фундаментальною функцією, що визначає перспективи розвитку сім'ї, стає функція духовного спілкування.

4. Слід розкрити специфіку розвитку сім'ї на різних історичних етапах України, особливості впливу загальносуспільних процесів на становлення

архетипів сімейного життя, родинних відносин. Звертаючись до сьогодення, необхідно проаналізувати новітні зміни у правовому регулюванні сімейно-шлюбних відносин (Сімейний кодекс, законодавство проти насилля тощо), дані Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Контрольні запитання

1. У чому полягає специфіка соціологічного вивчення сім'ї?
2. Розкрийте суть сім'ї як малої соціальної групи та як особливого соціального інституту.
3. Що таке сімейна структура? В чому полягає сутність різних сімейних ролей?
4. Які функції виконує сім'я як мала соціальна група і як соціальний інститут?
5. Що включає поняття типу сімейної поведінки? Як вона залежить від етапу життєвого циклу сім'ї та від соціокультурних особливостей суспільства?
6. Які найважливіші причини розпаду сім'ї?
7. Які чинники впливають на стабільність сім'ї?
8. Які основні типи сім'ї виділяє соціологія?
9. Проаналізуйте основні історичні тенденції розвитку сім'ї.
10. В чому полягають особливості розвитку сучасної української сім'ї?

Теми рефератів

1. Українська сім'я: історія і тенденції розвитку на сучасному етапі.
2. Студентська сім'я і її проблеми.
3. Сімейні конфлікти, їх причини і шляхи подолання.
4. Тенденції сімейних змін і майбутнього сім'ї.
5. Гендерний підхід до становища чоловіка та жінки у сім'ї і в суспільстві.

Рекомендована література

1. Амджадин Л. Трансформационные изменения института семьи и брачных отношений в украинском обществе: гендерный анализ // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – №3. – С. 60-75.
2. Балабанов С.С., Наук Б., Саралиева З.Х.-М. Типологии мотивов иметь или не иметь детей // СОЦИС. – 2009. – №3. – С. 129-135.
3. Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А. Соціологія: Навчальний посібник. – К.: КОНДОР, 2009. – С. 373-412.

4. Гідденс Е. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олейник; Наук. ред. О. Іващенко. – К.: Основи, 1999. – С. 119-149, 15. Зритнева Е.И. Социология семьи: учебное пособие. – М.: Владос, 2011. – 170 с.

5. Марценюк Т.О. Гендер для всіх. Виклик стереотипам / Тамара Марценюк. – К.: Основи, 2017. – 256 с. іл.

6. Міщенко М. Сім'я як середовище формування електоральних орієнтацій: політико консолідовані і політично неконсолідовані родини // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – №2, 2013. – С. 174-183.

7. Мустаева Ф.А. Социальные проблемы современной семьи // Социс. – 2009. – №7. – С. 109-113.

9. Практикум з соціології: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / За ред. В.М. Пічі. – 2-ге вид., стереотип. – Львів: „Магнолія плюс”, 2006. – С. 204-220.

11. Силласте Г.Г. Гендерная социология: состояние, противоречия, перспективы // СОЦИС. – 2004. – №9. – С. 77-84.

12. Соціологія. Модульний курс (Текст): навч. посібник / Під ред. Н.М. Семке. – Х.: Торсінг плюс, 2009. – С. 269-288.

13. Соціологія: Підручник / За заг. ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. – К.: Харків: ВЦ „Єдинорог”, 1998. – С. 578-596.

14. Соціологія: підруч. для студ. вищ.навч. закл. / [В.І. Волович, М.І. Горлач, В.Г. Кремень та ін.] -- [6-те вид.].—К.: Центр учбової літератури, 2009.—808 с. – С. 780-804.

15. Соціологія: Підручник / За ред. В.Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2008. – С. 399-414.

16. Федотова Ю.В. Проблема понимания кризиса семьи // СОЦИС. – 2003. – №11. – С. 137-141.

17. Черниш Н.Й. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання 5-те вид., перероб. і доп. -К.: Знання, 2009. – С. 191-211.

8. ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ ТА ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ .

Мета: з'ясувати, що являє собою етносоціологія як наука, її об'єкт, предмет і специфіку; дати знання з проблем етнонаціональної структури суспільства і охарактеризувати основні етнічні спільності людей; проаналізувати етносоціальні відносини та процеси в сучасному світі і показати специфіку їх прояву в Україні на сучасному етапі розвитку.

Ключові поняття: асиміляція, геноцид, етнічна група, етнічна міграція, етнічний ренесанс, етнічна спільність, етногенез, етнос, етносоціологія, інтеграція, міжнаціональні конфлікти, народність, націогенез,

націократія, націоналізм, національна ідея, національна свідомість, національне відродження, національне виховання, національний розвиток, національні інтереси, національність, нація, плем'я, рід, сегрегація, теорії націй (психологічна, культурологічна, етнологічна, історико – політична), титульна нація, український народ, функції етносоціології.

План

2. Основні етнічні спільності людей, їхні характеристики. 1. Етносоціологія як наука: її об'єкт, предмет; специфіка та проблематика.

Методологічні підходи до вивчення етнічних спільнот.

3. розвитку.

4. Етносоціальні відносини і процеси в сучасному світі: загальні тенденції їхнього Соціально – етнічні відносини і процеси в сучасній Україні: стан та специфіка, проблеми та перспективи.

1. Приступаючи до вивчення першого питання плану, необхідно з'ясувати статус етносоціології у системі соціологічного знання, її об'єкт, предметну сферу, основні категорії, специфіку та проблематику.

2. Розкриття другого питання плану доцільно розпочати із характеристики загальної етнонаціональної картини сучасного світу, вказавши на багатоманітність етнічних спільностей, що складають населення нашої планети, відзначивши специфіку та неповторність кожної з них. Слід охарактеризувати причини етнічної багатоманітності людства. При цьому слід вказати на роль географічного та історичного факторів, які мали вирішальне значення для формування етнічної специфіки того або іншого народу на ранніх етапах розвитку цивілізації. Далі необхідно з'ясувати сутність поняття „етнос”, його основні ознаки та головні підходи до вивчення.

Охарактеризувавши причини та умови формування етнічних відмінностей, необхідно прослідкувати хід та етапи історичного розвитку етнічних спільнот та історичні форми його існування. При цьому, важливим є усвідомлення того факту, що найбільш розвинутою історичною формою існування етносу є нація. Важливим є також розуміння двох наукових підходів до пояснення існування націй, а також з'ясування суті основних концепцій походження націй, які існують в соціології. На завершення необхідно охарактеризувати методологічні підходи до вивчення етнічних спільнот і зробити узагальнюючі висновки.

3. При вивченні третього питання, важливим є усвідомлення того, що народи, які населяють нашу планету, сьогодні перебувають на самих різних

сходинах цивілізаційного прогресу, що в першу чергу проявляється в ступені їхнього саморозвитку, в мірі їхньої консолідації в етнічну спільноту того або іншого рівня, а також і того, що в світі фактично не існує моноетнічних держав.

Тому науковий підхід вимагає ретельного аналізу реально існуючих етносоціальних відносин, взаємодій і процесів, що відбуваються в сучасному світі і тенденції їхнього розвитку. Яке майбутнє очікує нації як соціальні спільноти? Що собою являє етнічний ренесанс? Далі необхідно з'ясувати як задовольняються етнічні інтереси і потреби різних етнічних груп, які існують механізми регулювання і локалізації міжнаціональних конфліктів, як співвідносяться між собою процеси глобалізації і право націй на самовизначення, як глобалізація впливає на національну і етнічну ідентичність.

Крім цього, важливим є засвоєння загально визнаних принципів етнополітики, яких дотримуються більшість країн сучасного світу, нормативних актів окремих країн та норм міжнародних прав, які регулюють етнополітику та етносоціальні відносини і процеси.

Процес консолідації та розвитку націй в сучасному світі супроводжується пробудженням та піднесенням національної самосвідомості багатьох народів світу. Характеризуючи даний процес необхідно з'ясувати суть поняття „етнічна /національна свідомість” та її структуру.

На завершення відповіді необхідно охарактеризувати рух, пов'язаний з боротьбою за самовизначення у вигляді створення держави, який називають націоналізмом.

4. Досліджуючи етносоціальні відносини і процеси в сучасній Україні, потрібно розглянути особливості формування українського етносу, охарактеризувати етносоціальну структуру сучасного українського суспільства, значну увагу приділити проблемі формування української модерної політичної нації, національної самосвідомості, розвитку української національної ідеї, забезпечення етносоціальних відносин нормативними актами тощо.

Контрольні запитання

1. Що вивчає етнологія ? Охарактеризуйте об'єкт, предмет та функції етнології.
2. Охарактеризуйте основні категорії етнології.
3. Яке місце в процесі етнології людства належить нації?

4. Охарактеризуйте зміст і особливості існуючих концепцій соціології націй.
5. Яке майбутнє очікує нації як соціальні спільноти?
6. Як співвідносяться між собою поняття „етнос” і „нація” і яка між ними залежність?
7. Поясніть діалектику національного і соціального в національних процесах.
8. Назвіть і охарактеризуйте типи етносоціальних відносин і взаємодій.
9. Які соціальні процеси називаються етнічними ? Які існують типи етнічних процесів ?
10. Які причини виникнення етнічних і міжнаціональних конфліктів, їх природа, типологія, шляхи вирішення ?
11. Що таке націоналізм? Розкрийте суть націоналізму і його реальні прояви в сучасних умовах.
12. Що таке шовінізм і расизм, геноцид і етноцид? Які причини їх виникнення ?
13. Охарактеризуйте особливості розвитку української етнонаціональної спільноти.
14. Які етносоціальні відносини, взаємодії і процеси відбуваються сьогодні в Україні?
15. В чому полягає суть української національної ідеї?
16. Чи є Україна зоною вільною від міжнаціональних конфліктів і зіткнень?

Теми рефератів

1. Типи етнічних спільнот та їх зв'язок із стадіями історичного розвитку суспільства.
2. Етнос і нація: спільне і відмінне.
3. Національне питання: зміст, структура, принципи розв'язання.
4. Українська національна ідея: сутність, зміст та соціальне значення.
5. Особливості та шляхи формування української нації.
6. Міжнаціональні конфлікти: причини виникнення та шляхи подолання.
7. Проблема регіоналізму в сучасній Україні та її специфіка.
8. Роль культури в формуванні нації.
9. Основні етносоціальні проблеми в Україні.
10. Соціологічні прогнози майбутнього нації.

Рекомендована література

1. *Арбеніна В.Л.* Етносоціологія: Навч. посіб.—2-ге вид., перероб. і доп.—Х.: ХНУ, 2007.—314 с.

2. *Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А.* Соціологія: Навчальний посібник. – К.: КОНДОР, 2009. – С. 348-372.

3. *Гіденс Ентоні* Соціологія /Пер. з англ.. В.Шовкун, А.Олійник; Наук. ред. О.Іващенко.- К.: Основи,--1999.— С. 256-288.

4. *Гулиев М.А.* Етноконфліктологія: учеб. Пособие / М. А. Гулиев, И.Д. Коротец, И.П. Чернобровкин.—М.: Марш, Ростов н/Д, 2007 – 221 с.

5. *Етносоціологія*: Навч. посіб. /За ред.. В.Євтуха.—К.: Вид-во УАННП Фенікс, 2003.—208 с.

6. *Євнух В.Б* Етносуспільні процеси в Україні% можливості наукових інтерпретацій. – К.: Видавничий дім “ Стилос”, 2004.—242 с.

7. *Євтух В.Б.* Етнічність: енциклопедичний довідник./ В.Б. Євтух. – К.: Фенікс, 2012. – 395 с.

8. *Павліченко П.П., Литвиненко Д.А.* Соціологія : Навч. Посібник для студентів несоц. спец.- 2 –ге вид. – К.: Лібра, 2000—254 с.

9. *Пірен М.І.* Загальна соціологія: підруч. для студ. навч. закл./ М.І.Пірен. --К.:ДП “Видавничий дім “Персонал”,2014.--С 134-138

10. *Смолій В.А., Гуржій О.Й.* Як і коли почала формуватися українська нація. – К.: Наукова думка, 1991—112 с.

11. *Соціологія*: Підручник /За ред. Городягенка. – К.: ВЦ “Академія”,2008.— С. 353 –369.

12. *Соціологія*: підруч. для студ. вищ. навч. закл./ В.і.Волович, М.І Горлач, В.Г. Кремень та ін.] – [6 – те вид.] – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С.389 – 417.

13. *Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій / Лукашевим М.П., Туленков М.В., Яковенко Ю.І.* Підручник – К.: Каравела, 2012. – Розд. 14. —271.

14. *Черниш Н.Й.* Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання.— 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009 – С. 239-276.

15. *Юрій М.Ф.* Соціологія: Підручник.—К.: Кондор, 2009.— С.169 -177

9. СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

мета: дослідити культуру як соціальний феномен в стані статичності і динаміки, з'ясувати її місце і роль в життєдіяльності людини та суспільства.

Ключові поняття: культура, суспільство, матеріальна культура, духовна культура, цивілізація, цінності, норми, звичаї, зразки поведінки,

ціннісні орієнтації, соціокультурні уявлення, загальнолюдська культура, субкультура, контркультура, елітарна культура, народна культура, масова культура, культурні універсалиї, культурна динаміка, етноцентризм, культурний релятивізм.

План :

1.Соціологічна сутність культури. Основні методологічні підходи до вивчення культури.

2.Внутрішня будова культури та механізми культурних трансформацій і змін. Основні функції культури.

3.Особливості соціокультурних процесів у сучасному українському суспільстві.

1. Для з'ясування соціологічної суті культури соціологія розглядає її у взаємодії з суспільством. У цьому контексті культура постає не як частина соціального цілого, а як його якість. Ця засадна ідея, з якої ми радимо розпочати розгляд теми, допоможе зрозуміти, по – перше, що культура складне і багатогранне явище, яке пронизує суспільне у всіх його формах і протягом усієї історії людства, тому соціологія вивчає не окремі, а всі можливі зв'язки культури і суспільства, форми прояву культури в соціальній системі (сферу, що розкриває зв'язки між людиною і природою, сферу, що фіксує ставлення до інших людей, сферу, яка скерована на самопізнання, самовиховання, самовдосконалення і саморозвиток). По-друге, хоч поняття культура так само широке як і поняття суспільство і під суспільством та культурою розуміється все створене людиною, соціологія не ототожнює їх, а розглядає двома аспектами однієї і тієї самої реальності. В дійсності суспільство характеризує соціальне ціле, а культура є його системною інтегральною властивістю, що виражає міру суспільного прогресу. Люди виробляють та відтворюють матеріальні та духовні форми життя, а культура виступає результатом апробації цих форм на здатність бути засобом саморозвитку людини. Щоб набути культурного змісту і стати елементом культури, матеріальний чи духовний продукт повинен стати значущим для людей, прийнятий членами суспільства або їх частиною і закріплений, відображений в їх свідомості через запис чи фіксацію в камені, металі тощо. Засвоений таким чином продукт передається іншим людям, наступним поколінням. По-третє поняття “культура” соціологія вживає також у контексті поняття “цивілізація”. Остання набуває тут своєрідного змісту, який характеризує певні історичні стадії розвитку суспільства, а культура відображає при цьому найбільш суттєві, якісні сторони цивілізації. Далі

необхідно розкрити основні методологічні підходи до вивчення культури суспільства.

2. Культура складне і динамічне утворення, яке в суспільній системі відповідно знаходиться в стані спокою і руху. Перший стан описує в соціології культурна статика, а інший - культурна динаміка, вивчення яких передбачено другим питанням теми. Культурна статика торкається внутрішньої будови культури, тобто сукупності її базисних елементів, рис та форм, а культурна динаміка – засобів, механізмів та процесів, що відображають її зміни.

Розглядаючи культурну статистику, важливо знати, що її елементи розмежовуються в соціальному просторі по горизонталі і вертикалі. Переважна більшість соціологів на горизонталі розташовує такі складові культури, як мову, поняття, соціокультурні уявлення, культурні цінності, норми, вірування, переконання, зразки поведінки, звичаї, традиції. Першоосною будь-якої культури вважають мову, бо саме навколо неї зосереджується, концентрується етнонаціональний комплекс та інші комплекси соціальної належності. Знання про мову, як базового елементу культури, може слугувати основою для аналізу на семінарі мовної ситуації, що склалася в Україні. Ядром культури, її визначальним елементом є цінності які складають якість суспільства. Для кращого усвідомлення ролі цінностей як регулятивних принципів індивідуальної та групової поведінки радимо скористатися типологією цінностей, яку запропонували вітчизняні соціологи (смислжиттєві цінності, вітальні цінності, цінності суспільного визнання і покликання, цінності міжособистісного спілкування, демократичні, партикулярні цінності). На вертикалі соціологи вирізняють різні форми культури (загальнолюдську культуру, суперкультуру, субкультуру, контркультуру, історичні форми культури – високу (елітарну) та народну – фольклорну, особистісну культуру, масову культуру)

Співіснування форм культури в єдиному соціальному просторі не виключає суперечностей і конфліктів між ними. Розглядаючи цю проблему, важливо зосередити увагу на причинах появи культурних конфліктів, шляхах їх своєчасного запобігання або розв'язання, а також показати, як конфліктний характер взаємодії форм культури впливає на стан суспільної системи.

Розмаїття культур породжує також проблему їх співвідношення та їх оцінки різними соціальними групами. Щоб розібратися в цій проблемі і зрозуміти, який шлях розвитку і сприйняття культури є раціональним, слід звернутися до таких явищ як етноцентризм (тенденція судити про іншу

культуру з позицій своєї власної культури) і культурний релятивізм (іншу культуру оцінюють у її власному контексті).

Існування форм культури не виключає наявності загальних елементів, притаманних усім культурам, тобто культурних універсалій. Щоб зрозуміти причини їх появи і роль, яку вони грають в земній цивілізації, радимо звернутися до знань, які напрацювали з цієї проблеми американські вчені Дж. Мердок та Р.Мертон.

При вивченні культурної динаміки необхідно зупинитися на аналізі винаходів та відкриттів, що виступають підставами культурних змін, на селективності (вибіркове ставлення до перенесення елементів однієї культури в іншу), культурній трансмісії (передавання культури одними іншим). Звернення до культурних процесів допоможе усвідомити, що культурні зміни – закономірне явище, яке, на думку представників теорії еволюційного розвитку, може супроводжуватися прогресом (лінійна еволюція від простого до складного, від однорідного до неоднорідного). Однак серед сучасних учених домінує думка про відсутність лінійного прогресу культури. Так О.Шпенглер, А.Тойнбі стверджують, що розвиток суспільства відбувається за циклами, в яких культурний розквіт поглинає хвиля варварства. Прибічники діалектичного підходу також не визнають поступового розвитку культури по висхідній. Вони вважають, що культура розвивається стрибками з частими переходами від однорідності до неоднорідності, від високих взірців – до примітивних.

Сучасна соціологія на відміну від класичної намагається уникати крайнощів до аналізу культури і починає застосовувати інтегралістські або синтезовані підходи. Прикладом такого підходу може бути багатовимірний парадигма Р.Мертон, в якій вчений вдало синтезував культурну статистику і культурну динаміку, макросоціологічний і мікросоціологічний підходи до розуміння культури. Подібні парадигми мають більші пізнавальні можливості, бо дають змогу досліджувати таке складне явище як культура одночасно в усіх її вимірах і проявах.

Щоб до кінця з'ясувати роль культури у суспільстві радимо перейти до аналізу її функцій. Діапазон функціональних можливостей культури надзвичайно великий. Вона виконує трансляційну, освітньо-виховну, регулятивну, комунікативну, інтегративну, селекційну, інноваційну, естетичну, інформаційну, символічну та інші функції. Знання про функції культури дає можливість зрозуміти, що саме культура робить людину людиною в процесі соціалізації.

3. При вивченні третього питання варто розкрити специфіку сучасного українського суспільства, бо саме вона обумовлює відповідно

особливості соціокультурних процесів, що відбуваються в Україні. За такого підходу стане зрозумілим, чому для української культури створилося несприятливе конкурентне середовище, коли місце елементів народної культури заступає імпортована нам культурно-масова, розважальна продукція, яка мало пов'язана із глибинами етносу, і навіть часто суперечить загальнолюдським нормам і цілям. Обговорення шляхів виходу із становища, в якому опинилася українська культура в умовах ринку, повинно стати предметом особливої уваги на семінарі.

Контрольні запитання

1. Що таке культура? В чому полягає специфіка соціологічного підходу до вивчення культури?
2. Розкрийте співвідношення понять „культура”, „суспільство”, „цивілізація”.
3. Що описує культурна статика і культурна динаміка?
4. Які основні складові культури?
5. Розкрийте місце цінностей у системі культури і покажіть їх роль як регулятивних принципів індивідуальної і групової поведінки.
6. Назвіть форми культури і розкрийте характер їх взаємодії.
7. В чому полягає суть культурних конфліктів і як вони впливають на стан суспільства?
8. Що таке культурні універсалії і яка їх роль в земній цивілізації?
9. Які функції виконує і яку роль грає культура у суспільстві?
10. Що таке етноцентризм і культурний релятивізм, і як вони впливають на поведінку соціальних груп?
11. Розкрийте процеси, які включає культурна динаміка.
12. В чому полягає специфіка соціокультурних процесів, що відбуваються в сучасному українському суспільстві?

Теми рефератів

1. Культура та її значення для функціонування і розвитку суспільства.
2. Основні методологічні підходи до вивчення культури суспільства.
3. Культура і цивілізація.
4. Цінності та норми як складові культури.
5. Культура суспільства і субкультури.
6. Молодіжна субкультура.
7. Субкультура професійної діяльності.
8. Культура і особистість.
9. Культурні зміни і проблеми соціального прогресу.
10. Проблеми культурного відродження в Україні.

Рекомендована література

1. *Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А. Соціологія: Навчальний посібник.* – К.: КОНДОР, 2009. – С. 237-254.
2. *Гіденс Е. Соціологія.* - К.: Основи, 1999.— С 34 — 63.І..
3. *Дворецька Г.В. Соціологія: Навч. посібник. вид. 2-ге, пероб. І доп.* – К.: КНЕУ, 2002.— С. 213-237
4. Жуленьова О. Культурні універсалії : інваріантність та еквівалентність і їхня роль у реалізації крос-національних досліджень //Соціологія: теорія, метод, маркетинг.--№3,2013.--С.139-149
5. Костенко Н., Ручка А. Субкультурна варіативність українського соціуму.-К.: Ін-т соціології НАН України, 2010.- С.5-10
6. Лашук І. Культура сучасного суспільства: методологічні та методичні аспекти соціологічного вивчення //Соціологія: теорія, методи, маркетинг.- №4,2013.-С.38-53.
7. *Культура- суспільство- особистість: Навч. посіб./ За ред. Л.Скокової.*- К: Ін-т. НАН України, 2006.
8. *Лукашевич М.П. Соціологія: Підручник для дистанційного навчання /Лукашевич М.П., Туленков М.В., Грищук А.В.—К.: Університет „Україна”, 2005.— С.170-201.*
9. *Ручка А.О., Танчер В.В., Сорока Ю.Г. Соціологія культури в новому тисячолітті: Навч.-метод. посіб для викл. І студ.-- Х., 2002.*
10. *Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії/ Навч. посіб.- К.: Атіка, 2004.— С 38 — 43..*
11. *Соціологія. Підручник / За заг. Ред. В.П. Андрущенко, М.І. Горлача.- Київ-Харків, 1998.— С 490 - 614.*
12. *Соціологія. Посібник / За ред. Городяненка В.П.- К.: Видавничий центр „Академія”, 2005— 197 - ь та ін.] -- [6-те вид.]—К.: Центр учбової літератури, 2009.—С. 625-656.*
13. *Соціологія. Навч. посіб. / За ред. С.О. Макєєва - 4-е вид., перероб. і доп. -- К.: Т-во „Знання, КОО”, 2008. —С.106-138.*
14. *Соціологія і психологія: Навч. посіб. / За ред. Ю.Ф. Пачковського.— К.: Каравела, 2009—С.286-334.*
15. *Перегида Є.В.. Соціологія: навч. посібник /Є.В. Перегида та ін.- К.: КНУБА, 2013.-С.64-79.*
16. *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп.—К.: Знання, 2007.— С.289—306.*

17.Черниш Н. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009.— С. 278-314.

18.Юрій М.Ф. Соціологія: Підручник.—К.: Кондор, 2009.— С.108-116.

10. СОЦІОЛОГІЯ МІСТА

Мета: дати студентам певне уявлення про соціологію міста як комплексну наукову проблему, її концептуальні особливості, поняття та категорії; про місто як соціально-просторову систему та об'єкт і суб'єкт соціальних перетворень; про місто і роль міста в соціальному розвитку суспільства; про шляхи, форми і методи управління міським соціумом.

Ключові поняття: велике місто, глобальне місто, екологія міста, мегаполіс, місто, місто – інноваційний центр, місто пенсіонерів, місто супутник, місто – транзитний пункт, місто-штаб квартира, місто модульного виробництва, міський спосіб життя, оновлення міста, передмістя, поселенська структура, соціальна інфраструктура міста, соціальна структура міста, столичне місто, субурбанізація, урбанізація.

ПЛАН

1. Соціологія міста як галузь соціологічного знання. Історія розвитку, об'єкт, предмет. Основні категорії.

2. Соціологічний аналіз міста як цілісної соціально-просторової системи. Основні соціальні функції міста.

3. Соціальні зв'язки, відносини та процеси в містах. Управління розвитком міського соціуму та соціальне проектування у містах.

1. У першому питанні плану необхідно розкрити соціальну обумовленість і закономірності виникнення, функціонування і розвитку міста як соціально-територіальної підструктури суспільства і однієї з форм соціально-просторової організації суспільства. Охарактеризувати об'єкт та предметну сферу соціології міста. З'ясувати історію виникнення, розвитку і конститування соціології міста як окремої галузі соціологічної науки та дослідити сучасні наукові знання про місто та урбанізацію. Проаналізувати основні методологічні принципи, головні теорії і концепції та напрями вивчення міста. Показати взаємозв'язок соціології міста з іншими науками і близькими до неї соціологічними дисциплінами.

2. Вивчаючи друге питання треба, перш за все, звернути увагу студентів на те, що місто – складне соціальне утворення. З одного боку, це середовище перебування людини, а, з іншого – соціальний інститут, що організовує і регулює життєдіяльність людей. Показати специфіку

урбанізації в різних соціальних умовах. Далі, розглядаючи місто як єдиний організм і відносно самостійну, цілісну соціально-просторову систему, необхідно відповідно до основних функцій міста проаналізувати соціально-демографічну, соціально-економічну, соціальну, соціально-культурну підсистеми та екологічні проблеми архітектури планування і розбудови міських невеликих пунктів, різновиди міських поселень.

3. В третьому питанні слід проаналізувати соціальні зв'язки, відносини та процеси, що відбуваються у містах; амбівалентність масової свідомості міських жителів; проблеми управління, соціального прогнозування і планування, забезпечення комплексності розвитку міського соціуму; нормативні та організаційні інститути, які забезпечують функціонування муніципального управління, теорію муніципального управління, участь городян у муніципальному житті як фактор підвищення ефективності муніципального управління, основні форми міських соціальних рухів.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте основні етапи розвитку вітчизняної та зарубіжної соціології міста.

2. Що таке урбанізація? Охарактеризуйте основні теорії урбанізму та його сучасні риси.

3. Які особливості визначають процес урбанізації в Україні?

4. Охарактеризуйте основні теорії просторового зростання міст.

5. Що таке міське середовище, охарактеризуйте його основні компоненти.

6. Охарактеризуйте специфічні риси міста.

7. Проаналізуйте міський спосіб життя та його ознаки.

8. Охарактеризуйте проблеми, на яких зосереджує увагу соціологія міста.

9. Охарактеризуйте основні елементи і функції міста як соціального організму.

10 Охарактеризуйте типи міст.

Теми рефератів

1. Процеси урбанізації в Україні та її головні прояви.

2. Теорії урбанізму та їх евристичні можливості.

3. Міський спосіб життя: сутність та головні характеристики.

4. Сучасне місто як об'єкт соціологічного дослідження.

5. Екологічні проблеми сучасного міста.

6. Основні елементи і функції міста як цілісної соціально-просторової системи.

7. Соціально-демографічна структура і процеси великого міста.

8. Тенденції розвитку соціально-поселенської структури суспільства.
9. Соціальні переміщення та спосіб життя у великому місті.
10. Нові міста: соціологічний аналіз.

Рекомендована література

1. *Алфьоров М.А.* Урбанізаційні процеси в Україні в 1945 – 1991 рр. – Донецьк, 2012. – 549 с.
2. Баранцев П. П. Міста України в контексті процесу глобалізації. – К.: НОМУРО, 2012. – 103 с.
3. *Вербець В. В., Субот О.А., Христюк Т.А.* Соціологія: навч. посіб.— К.: Кондор, 2009. – С.413 – 425.
4. Глобальный город: Теория и реальность: сб. / Н. А. Слука (ред.) – М.: Аванглион, 2007. – 243 с.
5. *Дробишевська Т.В.* Теоретичні основи міської політики: Навч. посіб. для студ. вищ. тех.. навч. закладів – Макіївка: ДонНАБА, 2007.— 241с.
6. *Зеленов Л. А.* Социология города: Учебн.пособие для студ.в высш. учебн. заведений. – М.: Гуманит. Изд. Центр. ВЛАДОС, 2000. – 192 с.
7. *Зовнішня трудова міграція населення України.* — К.: Інформативно-аналітичне агентство, 2009. — 120с.
8. *Клюшниченко Є.Є.* *Управління містом:* Навч.посібник. – К.: КНУБА, 2003. – 260 с.
9. *Мусиездов А. А.* Социологическая концепция городской идентичности : монографія / *Мусиездов А. А.* – Х. : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2013. – 317 с.
10. *Попов В. Б.* Соціологія територіально-поселенських груп: метод. рек. до семінарських занять і самост. роботи студ., які навч. за напрямком "Соціологія" — Луганськ : ДЗ "ЛНУ ім. Т.Шевченка", 2009. — 63с.
11. Родченко В. Б. Міські комплекси України: чинники та умови організації регулювання соціально-економічного розвитку. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2012. - 403 с.
12. Соціологія міста: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. / [Л.В. Малес та ін.; за заг. ред.. О. К. Міхеєвої]; Донец. держ. ун –т упр. –Донецьк: "Ноулідж", 2010. – 463 с.
13. Соціологія: навч. посіб.[за заг. ред.. О.К. Міхеєвої] --Донецьк: "Ноулідж", 2010.—С. 201 – 224.
14. Танчин І. З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – С. 242 – 256.

15. *Тарабукін Ю.О.* Соціологія міста: Курс лекцій / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. — К.: ДАКККіМ, 2004. — 280с. Ч. 1.
16. *Тарабукін Ю.О.* Соціологія міста: Курс лекцій / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. — К.: ДАКККіМ, 2004. — 172с. Ч. 2.
17. *Тиндик Н.П.* Трудова міграція в епоху глобалізації: інтеграція у світ чи втеча від бідності: монографія. — Л. : ЛьвДУВС, 2009. — 600 с.
18. *Цапок С.* Етнодемографічна картина сучасного світу (енциклопедичне дослідження) / НАН України; Інститут регіональних досліджень. — Допов. вид. — Л., 2009. — 490 с.
19. *Юрій М. Ф.* Соціологія: Підручник. — К.: Кондор, 2009. — С. 117 – 124.

11. СОЦІАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ

Мета: розглянути еволюцію відносин людини та природи, розкрити ґенезу екосоціологічного знання і показати його актуальність в умовах глобальної кризи.

Ключові поняття: екологія, екологія людини, екосистема, природне середовище, штучне середовище, біосфера, ноосфера, синергетика, коеволюція, екологізація науки і техніки, екологічний вимір соціальних процесів, екологічна свідомість, екологічна культура, соціально-екологічні дії, екологічна освіта.

План

1. Предмет, основні поняття і метод соціальної екології.
2. Коеволюційні шляхи розвитку суспільства.
3. Проблеми формування екологічної свідомості та екологічної культури в умовах глобальної екологічної кризи.

1. Соціальна екологія – відносно молода галузь наукового знання. Її становлення почалося після Першої світової війни, а офіційне інституювання як наукової дисципліни відбулося в 60-ті роки ХХ ст., коли досить чітко вималювалися контури та джерела екологічної кризи. Могутній імпульс розвитку соціальної екології надав Всесвітній конгрес соціологів у Варні (1966), який створив дослідницький комітет Всесвітнього об'єднання соціологів з проблем соціальної екології. З кінця 1980-х років даний напрям дістав назву, інвайроментальної соціології (від англ. *environment* – навколишнє середовище), що виник під впливом діяльності Римського Клубу та Комісії ООН з проблем середовища та розвитку.

Щоб уявити рівень сучасного екологічного стану і зрозуміти, що саме він впершу чергу сформував попит на соціальну екологію, як науку, радимо оглянути еволюцію відносин людини і природи. При цьому необхідно зробити акцент на періоди коли людина в ході розвитку виробничих сил суспільства підвищила свою відносну самостійність від сил природи і показати, як в процесі послаблення залежності людини від природного середовища почалося різке розбалансування відносин людина – природа, що привело до декількох глобальних екологічних криз, які послідовно змінювали одна одну. В результаті першого антропогенного удару (на межі 80 – 40 тис. років тому) були вичерпані джерела людського харчування. За цей час населення планети зменшилось приблизно у 10 разів. Наступний етап антропологічного тиску на довкілля розпочався у 16 – 18 ст., який характеризувався хижацьким споживанням людиною природних ресурсів. В період суперіндустріалізації, суперхімізації, супермілітарізації, суперспоживання, атомної енергії та комп'ютеризації (друга половина ХХ ст.) виникла глобальна екологічна криза, яка має тенденцію переростання в катастрофу з непередбачуваними трагічними наслідками. Тому не випадково соціологічне осмислення екологічних проблем прослідковується на всіх історичних етапах, особливо на сучасному. Цю думку слід прокоментувати на основі розгляду генези екосоціологічного знання.

При вивченні предмету соціальної екології варто взяти до уваги той факт, що ця наука досліджує не тільки взаємодію суспільства і природи глобально. Її цікавить також і взаємодія суспільства із штучним середовищем існування людини (те, що створене людиною в процесі її предметної діяльності), яка досить часто становить загрозу для людей. Тому соціальна екологія при розробці питань збалансування взаємодії суспільства і середовища, враховує фактори природного, штучного і екологічного походження. Цім пояснюється те, що, вивчаючи об'єкти та явища природи і суспільства соціальна екологія використовує не тільки свої власні категорії і закони, але й біоекології, екології, соціології та інших наук. В арсеналі екосоціології різноманітні методи дослідження: історичні і логічні, аналіз і синтез, аналогія та ін. Але найбільш широко ця наука використовує системний метод. На семінарі необхідно продемонструвати на прикладах застосування цього методу в соціальній екології.

2. Загрозлива екологічна ситуація, що склалася в світі нагально вимагає перегляду перш за все традиційних норм взаємовідносин суспільства і природи. Останні повинні будуватися сьогодні так, щоб розвиток суспільства не шкодив природі, і створювались би умови, за яких природний фактор враховувався б у структурі виробництва.

В сучасній соціальній екології такий підхід до вирішення проблем взаємодії суспільства і природи отримав назву коеволюція. Ідеї коеволюційного шляху розвитку суспільства були теоретично обґрунтовані В. І. Вернадським. Він увів в науковий обіг поняття «ноосфера» і розробив вчення про зв'язок біосфери з ноосферою. На думку вченого, логіка людської діяльності в системі «суспільство – природа» повинна будуватися в унісон з тим, як організована біосфера. Ноосфера як уявив В. І. Вернадський, це перетворена людьми біосфера у відповідності з пізнаними і практично освоєними законами її будови, розвитку і функціонування. Коеволюційний напрям розвитку суспільства передбачає не перетворення природи, а адаптацію до неї. Збереження розвитку екосистеми, створення штучного середовища там і в такій формі, що б вона не деформувала природного середовища існування людини. З позицій коеволюції необхідно показати як характер взаємозв'язків і взаємозалежностей суспільства і природи повинен враховуватися в практичній діяльності людини, зокрема в сфері науки і техніки (їх екологізація), в сфері виробництва (його переведення на екологічні принципи).

Щоб глибше зрозуміти причини сучасної екологічної кризи і її наслідків, а також переконатися в ефективності переходу суспільства на коеволюційний шлях розвитку, бажано звернутися до вчення Л. Гумільова про екологоетнічну цілісність народів і націй, в якому обґрунтовується положення про закономірність процесу взаємодії і взаємозв'язку етносів і біосфери, що сприяє формуванню певних механізмів гармонізації людини і суспільства. Відчуження етносів від їх природного середовища порушує цю гармонію і стає однією з причин екологічних криз.

Вивчення другого питання необхідно завершити розглядом труднощів і проблем, які виникають в процесі переходу на коеволюційний шлях розвитку сучасного суспільства.

3. У конфліктах з природою винуватими є не стільки техніка, виробництво, як такі самі по собі, скільки нездатність, неміння, а іноді небажання ефективно організувати діяльність людини. Саме останнє, як відзначав В. І. Вернадський в умовах формування ноосфери стає визначальним фактором розвитку. Таке положення людини в системі «суспільство – природа» покладає на неї в кінцевому підсумку всю відповідальність за встановлення гармонійних відносин з природою. Тому поряд з технологічними, організаційними, екологічними проблемами процес взаємовідносин людини і природи багато залежить від екологічної свідомості людей, їх поведінки та діяльності. В епоху НТР роль екологічної

свідомості настільки зросла, що вона набуває «загальнопланетарних» рис. Приступаючи до розгляду проблем формування екологічної свідомості в нових для людей умовах необхідно показати складність і суперечливість цього процесу. Екологічна ситуація вимагає прийняття абсолютно нових принципів ставлення людини до природи, які суперечать старим стереотипам суспільної свідомості. Таким же складним і непростим є процес формування екологічної культури, яка обумовлює відповідну екологічну поведінку людини. Низький рівень екологічної культури виявляється у всіх аспектах: в екологічній освіті, (епізодичні знання більшості людей про природу), в екологічному вихованні (нешанобливе ставлення до природи), в екологічній поведінці (споживацьке ставлення до природи). Сьогодні ж стан природного середовища стає одним із найважливіших критеріїв оцінки культурного рівня не тільки держави а й кожного громадянина.

В сучасних умовах екологічна культура людини не може бути сформована випадково. Вона вимагає цілеспрямованого розвитку і стимулювання людей до активних дій щодо захисту оточуючого середовища. Тому важливого значення набуває проблема екологічної освіти. З цього приводу російський вчений М. Моїсеєв писав, що «нове людство» повинно бути освіченим людством і зокрема екологічно. А для цього всю систему освіти необхідно повернути обличчям до екологічних проблем. Докладним обговоренням цілей, завдань, методичних основ екологічної освіти в українському суспільстві радимо завершити вивчення теми.

Контрольні запитання

1. Чому екосоціологічне знання набуло такого важливого значення в сучасних умовах?
2. Що собою являє сучасна екологічна криза і які її причини?
3. Розкрийте еволюцію відносин людини і природи.
4. Які проблеми вивчає екосоціологія? В чому полягає специфіка її предмету і методу дослідження?
5. Чому соціальна екологія досліджує не тільки взаємодію суспільства і природи, а й взаємодію суспільства і штучного середовища існування людини?
6. Чому системний метод найбільш поширений в екосоціології? Як він використовується цією наукою?
7. Що таке екосистема?
8. Що таке коеволюція? В чому полягає ефективність коеволюційного шляху розвитку суспільства?

9. Що таке екологічний вимір соціальних процесів?

10. В чому полягає сутність вчення В. І. Вернадського про зв'язок ноосфери з біосферою?

11. Розкрийте сутність вчення Л.Гумільова про екологоетнічну цілісність народів і націй. Чи можна вважати його актуальним в сучасних умовах?

12. Яке місце, на думку В. І. Вернадського, повинна посідати людина в системі «суспільство - природа»?

13. В чому полягає складність і суперечливість формування екологічної свідомості і екологічної культури людини?

14. За якими принципами повинна формуватись екологічна свідомість і екологічна культура людини в сучасних умовах?

15. Назвіть цілі, завдання і розкрийте методичні основи екології освіти.

Теми рефератів

1. Історичний розвиток екосоціологічного знання.
2. Сутність і загальнонауковий характер екосоціології.
3. Актуальні проблеми соціальної екології і шляхи їх вирішення.
4. Проблеми управління соціоприродною системою.
5. Нові екологічні виміри соціальних процесів.
6. Проблеми коеволюційних шляхів розвитку сучасного суспільства.
7. Екологічна свідомість: стан і причини пасивності.
8. Глобалізація і екологічна освіта.
9. Екологічний рух: сучасний стан і перспективи розвитку.
10. Екологічна реформа в Україні.

Рекомендована література

1. Горелов А. А. Социальная экология: Учеб.-метод. пособие /Российская Академия образования; Московский психолого-социальный ин-т. — М.: Флинта, 2004. — 601 с.

2. Давыдова С. И., Усачева О. А. Сетевая организация экологических движений России и Европы // Социс. - № 11. – 2009. С. 56 – 64.

3. Екологічна свідомість населення, потерпілого від Чорнобильської катастрофи: динаміка змін // Соціальні наслідки Чорнобиля: час відродження/ За ред. Ю.Саенко, Н.Ходорівської.-К.: Ін-т соціології НАН України, Центр експертиз, 2011.-С.177-195.

4. Енгоян О. З. Экологические проблемы региона: риски, опасности, интересы местного населения //Социс. - № 11. – 2009. С. 65 – 71.

5 .Малофеев В. И. Социальная экология: Учеб. пособие / Э.А. Манукян (отв.ред.).—3.изд.— М. : Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко", 2004. — 257с.

6. Марков Ю. Г. Социальная экология : Взаимодействие общества и природы:Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. "Экология" и "Природопользование" / С.В. Казначеев (отв.ред.), В.Н. Врагов (отв.ред.). — 2.изд., испр. и доп.—Новосибирск: Сибирское университетское издательство, 2004. — 543с.

7 .Петрова І. М. Соціоекологія: Метод. рекомендації до семінар. і практ. занять для студ., які навчаються за спец. "Соціологія" / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Інститут соціальних наук — Луцьк : РВВ "Вежа" Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. — 28с.

8 .Прохоров Б. Б. Социальная экология: Учебник для студ., обуч. по спец. "Природопользование". — М. : Академия, 2005. — 413с.

9 .Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – С. 383-392 с.

10 .Социальная экология: новые подходы в теории и практике / НАН Беларуси; Институт философии / В.И. Парфенов (науч.ред.). — Минск: ИООО "Право и Экономика", 2005. — 308с.

11. Соціальна екологія : Навч. посіб. для студ. еколог. спец. ВНЗ / Любомир Петрович... Царик (ред.). – Т. : Підручники & посібники, 2002. – 206 с.

ДОДАТКОВА ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ.

1. Соціальні процеси і шляхи пізнання
2. Соціологічне прогнозування явищ і подій
  3. Соціальні взаємодії як основа життєдіяльності суспільства
4. Соціологія права
5. Соціальні норми як регулятори соціальної взаємодії
6. Сучасний прогрес і глобалізм
7. Соціальна структура сучасного українського суспільства
8. Соціально-територіальна структура суспільства
9. Урбанізація як соціальний процес: тенденції і розвиток
10. Соціологія кар'єри
11. Соціологія підприємництва і бізнеса.
12. Зайнятість і безробіття
13. Інституційний і особистісний аспекти економічної культури
14. Сучасна економічна свідомість.
15. Соціологія засобів масової інформації

16. Соціологія громадської думки
17. Суспільна думка студентської молоді.
18. Соціологія виборчого процесу та електоральна соціологія
19. Соціологія молоді
20. Культура і ментальність.
21. Соціологія освіти
22. Суспільство і освіта
23. Соціологія науки
24. Наука і мораль
25. Соціологія релігії
26. Соціологія виховання студентської молоді
27. Динаміка зміни соціальних цінностей в українському суспільстві.
28. Соціологія вільного часу і дозвілля
29. Соціологія кар'єри майбутнього будівничого
30. Проблеми вільного часу і дозвілля з погляду студентів КНУБА
31. Соціологія гендеру.
32. Роль емпіричних соціологічних досліджень в реформуванні українського суспільства.
33. Соціологія архітектури
34. Місто і просторова організація життя суспільства
35. Правове забезпечення будівельної діяльності
36. Соціальний капітал — якісна характеристика соціуму ХХІ ст.

Навчально методичне видання

СОЦІОЛОГІЯ

Методичні рекомендації
для підготовки до практичних занять, самостійної роботи та виконання
індивідуальних завдань

Укладачі:

ПЕРЕГУДА Євген Вікторович
АВДЄЄНКО Олена Дмитрівна
ДЬОМКІН Петро Олексійович
СЕМКО Вадим Леонідович